

Universiteit Utrecht

Leren van Lanxmeer

**Een case-study naar de rol van sociaal kapitaal in interactieve
beleidsvorming op gemeentelijk niveau**

Masterscriptie Vraagstukken van Beleid en Organisatie

Auteur Maarten Simons (3066258)

Stagebeleider Saskia Bosman

Stagedocent Dr. Karien Dekker

Datum 1 juli 2011

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterscriptie “Leren van Lanxmeer: Een case study naar de rol van sociaal kapitaal in interactieve beleidsvorming op gemeentelijk niveau”. Het is het resultaat van de afstudeeropdracht binnen mijn master *Vraagstukken van Beleid en Organisatie* aan de Universiteit Utrecht. Deze scriptie is geschreven aan de hand van een stageopdracht voor de Gemeente Culemborg in samenspraak met de Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer. Over de inhoud van deze scriptie leest u in de volgende pagina’s meer dan genoeg; op deze plek wil ik een aantal mensen bedanken.

Allereerst gaat mijn dank uit naar de Gemeente Culemborg, die mij voor een aantal maanden onder haar hoede genomen heeft. De vriendelijke ontvangst en vanzelfsprekendheid van mijn aanwezigheid heeft mij laten ervaren hoe leuk het is om deel te zijn van het ambtelijke apparaat. Om niet het gevaar te lopen iemand over het hoofd te zien wil ik graag *iedereen* bedanken en mijn stagebegeleider, Saskia Bosman, in het bijzonder.

Ten tweede gaat mijn dank ook uit naar de bewoners van Lanxmeer. Keer op keer was ik weer verbaasd over de inzet en bereidheid om, ten koste van kostbare tijd, vrijwillig mee te werken aan mijn onderzoek. Het is inspirerend om kennis te maken met zulke bevlogen bewoners die bereid zijn zich in verregaande mate in te zetten voor hun leefomgeving. Een van die bewoners die ik hier voor zijn hulp expliciet wil bedanken - en die in feite mijn tweede stagebegeleider was - is Gerwin Verschuur.

Ook gaat mijn dank uit naar Karien Dekker, mijn stagedocent. In onze gesprekken vond ik weer orde in de anarchie die onderzoeken is. Zonder haar kritische vragen en opmerkingen was dit stuk van een aanzienlijk lagere kwaliteit.

Als laatste wil ik ook mijn familie en vriendin, Anne, bedanken voor hun steun in de chaotische druk(te) die nu achter mij ligt.

Maarten Simons
Juni 2011

Inhoudsopgave

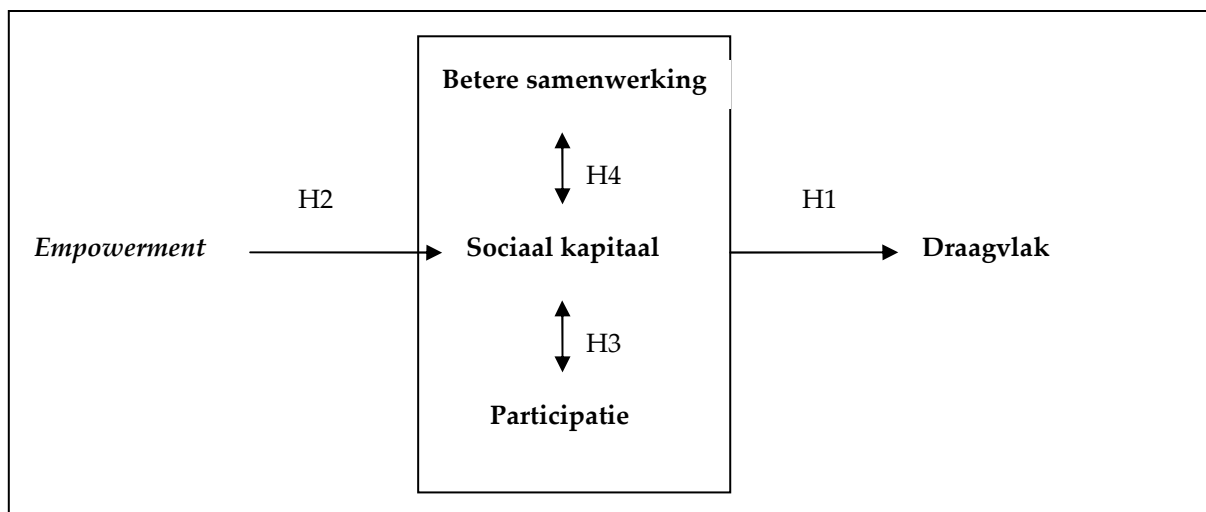
Samenvatting.....	5
1. Inleiding.....	7
2. Theoretisch kader.....	8
2.1 <i>Participeren in beleid</i>	
2.2 <i>Sociaal kapitaal</i>	
2.3 <i>Sociaal kapitaal & interactieve beleidsvorming</i>	
3. Onderzoeksmethoden.....	25
4.1 <i>Onderzoeksopzet</i>	
4.2 <i>Operationalisering</i>	
4.3 <i>Onderzoeksgroep</i>	
4. Resultaten.....	31
5.1 <i>Empowerment en sociaal kapitaal</i>	
5.2 <i>Sociaal kapitaal en participatie</i>	
5.3 <i>Sociaal kapitaal en samenwerking</i>	
5.4 <i>Draagvlak</i>	
5. Conclusie.....	47
6. Discussie.....	50
7. Beleidsaanbevelingen.....	52

Bijlagen

- I. Uitgebreide beleidsaanbevelingen
- II. Topiclijst
- III. Enquête

Samenvatting

In deze masterscriptie is de rol van sociaal kapitaal binnen interactieve beleidsvorming op lokaal niveau bekeken. De centrale vraag in dit stuk is in welke mate en waarom de bewonersparticipatie van de wijk EVA Lanxmeer (te Culemborg) succesvol is geweest. De ecologische woonwijk EVA-Lanxmeer wordt gekenmerkt door een sterke focus op participatie in het inrichten en vormgeven van de directe leefomgeving. Aan de hand van het onderstaande model zijn een aantal uit de literatuur afgeleide hypothesen omtrent de centrale concepten *empowerment*, sociaal kapitaal, betere samenwerking, participatie en draagvlak weergegeven.

De verwachting is namelijk dat *empowerment* sociaal kapitaal zal veroorzaken (Narayan & Cassidy 2001) en sociaal kapitaal zowel samenhangt met participatie (Putnam 2000) als een betere samenwerking (Mandarano 2009). De verwachting is dat draagvlak vanuit de context van participanten met een hoog sociaal kapitaal die beter kunnen samenwerken, zal toenemen.

Om deze verwachtingen te toetsen is gebruik gemaakt van kwantitatieve en kwalitatieve methoden van dataverzameling. Kwalitatief zijn een 13 semi-gestructureerde interviews gehouden met betrokken beleidsmakers en wijkbewoners, kwantitatief is aan de hand van een enquête onder wijkbewoners de variabelen sociaal kapitaal, participatie, samenwerking en draagvlak gemeten.

Na toetsing blijkt dat aan de hand van kwalitatieve dataverzameling de hypothese dat sociaal kapitaal voor de context van EVA-Lanxmeer veroorzaakt door *empowerment*-beleid aangenomen kan worden. De processen waarin bewoners gestuurd worden om samen hun omgeving in te richten leidt tot nieuwe onderlinge contacten een gedeeld verantwoordelijkheidsgevoel. De hypothese dat sociaal kapitaal samenhangt met participatie is ook aangenomen; deze correlatie blijkt statistisch zeer significant. Betrokken bewoners die veel binding hebben met wijkbewoners en met de wijk, participeren dus meer in wijkgerelateerde activiteiten. De hypothese dat sociaal kapitaal correleert met een betere

vorm van samenwerking kon niet aangenomen worden. Personen met een hoog sociaal kapitaal bleken niet beter in staat om de trede van de participatieladder in te schatten en waren ook niet significant meer tevreden over het procesverloop. De laatste hypothese kan slechts deels aangenomen worden. Het blijkt dat procestevredenheid inderdaad meer draagvlak veroorzaakt, maar significante verbanden tussen draagvlak (als in tevredenheid omtrent de uitkomst van het beleidsvormingsproces) en participatie en sociaal kapitaal bleven uit.

Dit alles betekent dat, alhoewel niet alle hypothesen uit het model bevestigd zijn, *empowerment* beleid wel degelijk een rol speelt om sociaal kapitaal te beïnvloeden. Sociaal kapitaal kan op haar beurt weer mensen aanzetten om te participeren en mensen die participeren kunnen op hun beurt weer op een betere wijze samenwerken. Het draagvlak voor het gevormde beleid lijkt met name veroorzaakt door de procestevredenheid. De mate van succes van bewonersparticipatie is dus mede te verklaren uit mechanismen die sociaal kapitaal stimuleren en de procestevredenheid die men ervaart.

De bewonersparticipatie in EVA-Lanxmeer moet ook in het licht van dit model gezien worden. Beleid vanuit de gemeente kan bewoners (verder) prikkelen om verantwoordelijkheid te nemen voor hun leefruimte. Dit activeert de vorming van sociale cohesie en sociaal kapitaal in de wijk en zorgt ervoor dat bewoners zich organiseren en verdere samenwerkingsverbanden aan willen gaan. Het sociaal kapitaal en de participatie zorgen maken een goede relatie tussen burger en bestuur mogelijk en kan vanuit betere samenwerkingsprocessen tot meer draagvlak leiden.

1. Inleiding

Het fundament van een democratie is burgerparticipatie. Van oudsher indirect, door middel van het uitoefenen van ieders kiesrecht, maar tegenwoordig ook vaak direct, door te participeren in de besluitvorming zelf. Om de vermeende kloof tussen burger en bestuur te dichten, ontstaan er op lokaal niveau meer en meer voorbeelden van burgers die participeren in besluitvormingsprocessen. Deze vorm van participatie, ook wel *interactieve beleidsvorming* genoemd, zijn vormen van samenwerking tussen gemeenten en burgers die naast succesverhalen ook negatieve ervaringen kennen (Edelenbos 2006). Edelenbos (2006), als een van de invloedrijkste auteurs in dit vakgebied, definieert *interactieve beleidsvorming* als volgt:

Een vorm van beleidsontwikkeling waarbij (...) in een zo vroeg mogelijk stadium andere overheden, **burgers**, bedrijven en **georganiseerde belangengroepen** betrokken worden om gezamenlijk beleid te ontwikkelen en uit te voeren” (Edelenbos 2006, 18)

Het concept interactieve beleidsvorming laat ruimte voor een verschillende mate van inspraak die burgers hebben in de samenwerking. Deze mate van inspraak kan door een inschaling op een participatieladder (zoals Arnstein 1967, Edelenbos 2006) gekwantificeerd worden. Voorschriften voor een goede samenwerking op elke trede van deze ladder zijn er op procedureel niveau genoeg. Veel minder aandacht is er voor de rol die de achtergrond van de burger speelt op het succes en de ervaringen met interactieve beleidsvorming. Zo is de samenhang tussen sociale cohesie en ervaringen van participanten (Boedeltje 2009) en het verschil in draagvlak tussen niet-participanten van verschillende achtergronden (Nienhuis *et al.* 2011) onderzocht. Recentelijk is ook het begrip sociaal kapitaal gekoppeld aan de discussie over interactieve beleidsvorming. De mate van sociaal kapitaal die participanten aan processen van interactieve beleidsvorming bezitten blijkt samen te hangen met het succes van die samenwerking (Madarano 2009). Verdere inzichten over de rol van sociaal kapitaal in interactieve beleidsvorming is daarmee, zowel wetenschappelijk als voor beleidsmakers en burgers, essentieel. Dit onderzoek is dan ook gericht op het in kaart brengen van de rol van sociaal kapitaal in interactieve beleidsvorming op lokaal, gemeentelijk, niveau.

In 2011 bestaat de wijk EVA-Lanxmeer, gelegen in Culemborg, zo'n 11 jaar. De wijk is bijzonder omdat deze vanuit ecologische randvoorwaarden en een sterke inzet op participatie in ontwerp en wijkbeheer is gerealiseerd. De Gemeente Culemborg wil, in samenspraak met de Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer (BEL), de verregaande samenwerking tussen wijk en gemeente evalueren. Deze evaluatie is een goede gelegenheid om de rol van sociaal kapitaal in interactieve beleidsvorming te onderzoeken. Vanwege het bijzondere ecologische karakter van EVA-Lanxmeer dat wonen in de wijk sterk vormgeeft, is de verwachting dat grote gedeelde waardeoriëntatie tussen gemotiveerde bewoners op een groot sociaal kapitaal zal duiden (Putnam 1993, Morrison 2003, Portes 1998). Hierdoor kan de specifieke context van sociaal kapitaal, als voorspeller van het succes van interactieve beleidsvorming (Madarano 2009) nadrukkelijk meegenomen worden.

1.2 Probleemstelling

De volgende probleemstelling staat centraal in dit onderzoek:

In welke mate en waarom is de bewonersparticipatie in EVA-Lanxmeer succesvol geweest?

1.3 Relevantie

De betekenis van het grote sociaal kapitaal in de wijk voor het interactieve beleidsvormingsproces wetenschappelijk relevant. Aan de hand van dit onderzoek kan getoetst worden of groot sociaal kapitaal inderdaad samenhangt met een succesvolle samenwerking (Mandarano 2009) en wat dit betekent voor sociaal kapitaal op wijkniveau. Daarnaast is bekendheid, betrokkenheid en acceptatie van het beleid onder niet-participerende wijkbewoners wetenschappelijk onderzocht (Nienhuis 2011, Boedeltje 2009), maar is deze niet bekeken voor de specifieke context van een hoog sociaal kapitaal op wijkniveau. Doordat in dit onderzoek naast kwantitatieve methodes ook kwalitatief data verzameld is, is het mogelijk om ook de subtiele, wellicht onverwachte, effecten van sociaal kapitaal op interactieve beleidsvorming te achterhalen. Op diverse gebieden is dit onderzoek dus niet alleen een toetsing van, maar ook een aanvulling op, relevante wetenschappelijke literatuur.

De maatschappelijke relevantie ligt in het belang dat de twee partijen, de Gemeente Culemborg en de wijkorganisaties, hebben bij een goede evaluatie van de interactieve beleidsvormingsprocessen. Voor de gemeente kunnen belangrijke verklaringen voor succesvolle en minder succesvolle samenwerkingsverbanden expliciet gemaakt worden en kunnen aan de hand hiervan richtlijnen voor een goede toekomstige samenwerking opgesteld worden. Ook is het in kaart brengen van percepties op de interactieve beleidsvorming onder minder participerende wijkbewoners voor de gemeente belangrijk. Lessen uit dit onderzoek kunnen inzichten bieden bij toekomstige participatieprojecten in de wijk of in andere delen van de stad.

Voor de wijk EVA-Lanxmeer en met name haar werkgroepen en de BEL, de bewonersvereniging van de wijk, is het waardevol om het succes van de samenwerking te meten en deze te verklaren. Ook hier geldt dat lessen voor de toekomst belangrijk zijn. Omdat de BEL een bewonersvereniging is, is het in beeld brengen van de opvattingen en percepties omtrent de samenwerking met de gemeente nuttig. Zij kan hiermee ook voor zichzelf duidelijk krijgen hoe de achterban over verschillende zaken denkt en wat zij mogelijk in haar samenwerking met de gemeente of in de terugkoppeling naar de achterban moet veranderen.

1.4 Leeswijzer

Tot slot een korte leeswijzer. In het volgende hoofdstuk, hoofdstuk 2, is het theoretisch kader van deze scriptie weergegeven. In dit hoofdstuk worden aan de hand van wetenschappelijke literatuur een viertal relevante hypothesen afgeleid. In het hoofdstuk erna, hoofdstuk 3, volgt de operationalisering waarin duidelijk wordt op welke wijze en aan de hand van wat voor soort dataverzameling deze hypothesen getoetst zullen worden. In hoofdstuk 4 vindt u de resultaten van het onderzoek en tot slot in hoofdstuk 5 de conclusie

2. Theoretisch Kader

In dit hoofdstuk komt het theoretisch kader aan de orde. Het hoofdstuk is verdeeld in vier paragrafen. Allereerst zal uitgelegd worden wat interactieve beleidsvorming is. Vervolgens wordt in paragraaf 2.2 het concept sociaal kapitaal uitgebreid beschreven. Daarna zal de synthese van beide onderwerpen, namelijk de positieve samenhang tussen sociaal kapitaal en interactieve beleidsvorming, aan de orde komen. Elke paragraaf leidt een of meerdere hypothesen af die aan het eind van elke paragraaf gepresenteerd worden. In de afsluitende paragraaf 2.4 zijn de vier hypothesen tot een nieuw eigen model samengevoegd.

2.1 Participeren in beleid

2.1.1 Directe en indirecte democratie

In een democratische samenleving zijn het de burgers die de overheid en haar beleid door participatie legitimeert. Het is echter de vraag welke invulling deze participatie krijgt; in een directe vorm beslissen de burgers over het beleid, in een indirecte representatieve democratie kiest men vertegenwoordigers die namens de achterban besluiten nemen. Nederland is een representatieve democratie waar burgers periodiek de volksvertegenwoordigers kiezen. Hierdoor is aan de eis van een legitieme machtsbasis voor beleid voldaan maar woedt tussen auteurs nog steeds discussie voort over de noodzaak van (aanvullende vormen van) directe inspraak (Michels 2006).

Zo is Schumpeter (1976) een sterke voorstander van een indirecte democratie waarbij burgers in beperkte mate participeren. De rolverdeling tussen de bevolking en haar leiding is daarmee helder: de bevolking kiest haar leiders en de leiders maken de beslissingen (Schumpeter 1976, 295). De rechten op politieke participatie van burgers gaan in deze zienswijze niet verder dan het stemrecht. De tegenhanger hiervan is de directe politieke participatie met als grondlegger Rousseau (1762). Hij ziet het 'sociaal contract' als de basis van het politiek systeem. Hierin sluit elk individu een vrijwillige overeenkomst met de staat om geregeerd te worden door de regels die men zelf opgesteld heeft (Rousseau 1976: Boek 1, H 3). De verantwoordelijkheid ligt hiermee bij de burgers zelf en vraagt dat men zich maatschappelijk en politiek betrokken opstelt. De rechten (of in de visie van Rousseau wellicht zelfs plichten) die hiermee samenhangen gaan dus verder dan stemrecht bij parlementsverkiezingen alleen. Zo kan men via enquêtes, adviesraden, inspraakavonden of bindende referenda het politiek besluit beïnvloeden of zelfs mede bepalen. In de praktijk worden deze mechanismen in bestuurlijk Nederland toegepast en lijkt hierdoor een spanningsveld te ontstaan tussen een historie van een representatieve mechanismen en nieuwe elementen van directe democratie (Michels 2006). Dit spanningsveld tussen de twee vormen van participatie hoeft echter niet te betekenen dat ze onverenigbaar zijn en de ene vorm de andere uitsluit " The goal is not to introduce direct democracy, but to strengthen the way representative democracy is working." (Michels 2006, 15). Michels (2006) ziet dus elementen van directe participatie als een verdieping van een imperfecte indirecte democratie.

De redenen om elementen van een directe democratie te introduceren in een representatief systeem lopen sterk uiteen. Er zijn echter drie klassieke motieven van participatie te

onderscheiden: (1) legitimiteit, (2) verbeteren van de kwaliteit (3) draagvlak (Turnhout & Leroy, 2004).

Legitimiteit

Ten eerste is de legitimiteit van beslissingen een uitleg van participatie waarin het een doel op zichzelf is. Het kan, á la Rousseau, een individueel burgerrecht genoemd worden om betrokken te worden in een publiek beleidvormingsproces (Rydin & Pennington 2000). Het idee is hier dat de legitimiteit van besluiten vergroot wordt wanneer het in samenspraak met diegenen wordt opgesteld waarover het beleid gaat. Een neveneffect hiervan is “het creëren van een geïnformeerde publieke opinie” (RIVM 2008, 15) en het voor een *civil society* belangrijke stimuleren van democratisch denken en participeren (Putnam 2000). Het onderwijzen van burgers in overheidszaken en het stimuleren van actieve burgers zorgt dus voor betrokken burgers met een democratische houding en is daarmee waardevol voor de continuering en consolidering van de democratie (Mostert 2003). In de praktijk is een ongewenst neveneffect vaak dat participatie als doel op zichzelf een formele bureaucratische richtlijn wordt om aan procedurele eisen te voldoen (RIVM 2008, 15).

Verbeteren van kwaliteit

Participatie als procedure in besluitvorming is als laatste een manier om de kwaliteit van de beleidsuitkomst te verhogen (Rydin & Pennington, 2000). Vaak zijn de participerende burgers directe omwonenden die kennis hebben van de omgeving of het probleem wat in het besluitvorming meegenomen kan worden (Beierle 1999). Met name wat betreft het in kaart brengen van de beleidssituatie of het formuleren van alternatieven kan hierdoor beter beleid ontstaan.

Draagvlak

In het publieke debat in Nederland spreekt men vaak van een kloof tussen burger en politiek die op een bepaalde wijze gedicht zou moeten worden. Daardoor zou zowel de legitimiteit van de volksvertegenwoordiging als ook het draagvlak waarop het overheidsbeleid kan rekenen beschadigd worden. Burgerparticipatie kan als doel hebben om een groter draagvlak onder de bevolking te creëren voor besluiten die impopulair kunnen uitvallen (Abelson et. al. 2003). In de bestuurskundige literatuur omtrent de vraag waardoor draagvlak teweeggebracht wordt zijn er twee stromingen te onderscheiden. Enerzijds is er de zogenaamde instrumentele theorie. Deze theorie stelt dat draagvlak alleen gegenereerd wordt doordat participanten hun standpunten terugzien in het uiteindelijke beleid: de zogenaamde ‘responsiviteit’ (Topf 2005). Beleid dat niet resoneert met de voorkeuren van burgerparticipanten kan niet rekenen op draagvlak. Daartegenover staat de ontwikkelingstheorie. Deze theorie claimt juist dat een goed procesverloop van interactieve beleidsvorming (los van de inhoud van de uitkomst) tot een groter draagvlak zal leiden (Luhmann 1975; Edelenbos 2001). Dit betekent niet dat men stelt dat inhoud geen rol speelt in de tevredenheid van de burger, het betekent dat inhoud niet *alleen* de uitkomst bepaalt. Burgers die meegenomen worden in het besluitvormingsproces hebben meer begrip en acceptatie ten opzichte van de uitkomst (Pröpffer & Steenbeek 1999; Richardson 1983). Binnen het kader van dit onderzoek zal met name deze ontwikkelingstheorie aan bod komen.

2.1.2 Participatieladder

Het is weinig betekenisvol om alleen niet-interactief van interactieve directe democratie te onderscheiden: participatie in beleidsvorming kan een uiteenlopende mate van inspraak betekenen (Edelenbos 2006). Om recht te doen aan deze uiteenlopende mate van inspraak heeft Arnstein (1967) de participatieladder opgesteld. Zijn ladder onderscheidt acht 'treden' die de mate van inspraak weergeven van *manipulation*, als er geen sprake is van invloed van burgers op bestuur, tot *citizen control*, waarbij de volledige besluitmacht ligt bij de bevolking (Arnstein 1967, 217). Zijn 8 treden verdeelt hij in drie categorieën; *non-participation*, *tokenism* en *degrees of citizen power*. De laagste twee treden beschrijven een situatie van non-participatie waarbij een overheid zich openlijk niets aantrekt van burgers bij het maken van beleid. De middelste drie treden vallen onder wat Arnstein 'tokenism' noemt; burgers lijken inspraak te hebben maar het staat de overheid nog steeds vrij om hiervan af te wijken. *Citizen power*, de laatste categorie, houdt die besluitvormingsprocessen in waar burgers ook daadwerkelijk zeggenschap hebben in de interactie.

Sinds de eerste versie van Arnstein uit 1967 zijn er verschillende nieuwe participatieladders ontstaan. Edelenbos (2006) combineert de modellen van Pröpper & Steenbeek (1998) met de participatieladder van Edelenbos (2000). De vijf bestuursstijlen van Pröpper & Steenbeek (1998) kunnen hierin gecombineerd worden met de zeven gradaties van interactiviteit van Edelenbos (2000). Hierdoor ontstaat een schema waarin zowel de invloed van de participant als de bestuursstijl van de initiatiefnemer naast elkaar staan:

Figuur 1. Mate van participatie en stijlen van bestuur (Edelenbos 2006, 21)

Tabel 2.1 Mate van participatie en stijlen van bestuur			
Participatieladder Edelenbos (2000)	bestuursstijlen Pröpper en Steenbeek (1999)	rol van burger	rol van bestuur
Participant wordt niet betrokken	1. gesloten autoritaire stijl	geen	voert zelfstandig beleid en verschaft geen informatie
1. informeren	2. open autoritaire stijl	doelgroep van onderzoek/ voorlichting, levert geen input	voert zelfstandig beleid en verschaft hierover informatie
2. raadplegen	3. consultatieve stijl	geconsulteerde gesprekspartner	bepaalt beleid en geeft de mogelijkheid tot commentaar, maar hoeft daaraan geen consequenties te verbinden
3. adviseren	4. participatieve stijl	adviseur	bepaalt beleid, maar staat open voor andere ideeën en oplossingen
4. coproduceren	5. delegerende stijl	5. medebeslissen: binnen randvoorwaarden	5. bestuur besluit over het beleid met inachtneming van de voorafgestelde randvoorwaarden
	6. samenwerkende stijl	6. samenwerkingspartner op basis van gelijkwaardigheid	6. bestuur werkt en besluit op basis van gelijkwaardigheid met participant samen
5. meebeslissen	7. faciliterende stijl	initiatiefnemer	biedt ondersteuning en laat beleidsvorming aan participanten over

Dit schema onderscheidt zes treden van participatie, waarbij op de eerste de participant niet betrokken wordt en er binnen een gesloten autoritaire bestuursstijl dus eigenlijk geen sprake is van interactie. De nummering begint daarom bij 'informereren', maar van werkelijke interactie is volgens Edelenbos *et al.* (2003) pas vanaf trede 3, 'adviseren', sprake. Elke interactieve samenwerking kan dus op de ladder geplaatst worden op basis van de mate van interactiviteit die haar kenmerkt.

2.1.3 Interactieve beleidsvorming

Aangezien burgerparticipatie een legio aan participatieprocessen kan inhouden zijn er gedurende de jaren '90 een aantal nieuwe benamingen ontstaan (Edelenbos 2006). Zo is er 'coproductie', 'interactief bestuur' en 'interactieve beleidsvorming'. In dit paper is voor de laatste benaming gekozen, die door Edelenbos (2006) als volgt gedefinieerd is;

Een vorm van beleidsontwikkeling waarbij (...) in een zo vroeg mogelijk stadium andere overheden, burgers, bedrijven en georganiseerde belangengroepen betrokken worden om gezamenlijk beleid te ontwikkelen en uit te voeren" (Edelenbos 2006, 18)

Interactieve beleidsvorming is dus (1) een zo *vroeg* mogelijke inspraak in (2) een *gezamenlijke* vorm van beleidsontwikkeling en uitvoering. De aanduiding van het moment van inspraak ('zo vroeg mogelijk') is hier opvallend en duidt op het belang dat het vroege participatiemoment heeft. De gradatie van interactiviteit verschilt en is te koppelen aan de participatieladder zoals die hierboven is weergegeven. Interactieve beleidsvorming bestaat uit de dimensies *inhoud*, *proces* en *macht*. De inhoud van een interactief proces zijn de onderwerpen waarover wordt onderhandeld, de ideeën, de oplossingsrichtingen en het uiteindelijke resultaat. De dimensie van het proces is het feitelijke procesverloop, het 'managen' van het proces en de mate waarin participanten en overheid tot overeenstemming komen. Macht gaat over de hulpbronnen die betrokkenen hebben om problemen te definiëren, deze aanvaard te krijgen, oplossingen te definiëren en deze aanvaard te krijgen en de zeggenschap wie er wel en niet mag deelnemen aan het proces (Edelenbos 2006).

2.1.4 Conclusie

Mechanismen van een traditionele directe democratie worden in de praktijk gebruikt ter verdieping van een imperfecte indirecte democratie. Deze vorm van participatie kan, wat betreft de mate van inspraak die burgers toegeschreven krijgen, ingedeeld worden op een trede van de bekende participatieladder. De beweegredenen om burgers uit te nodigen mee te denken of mee te beslissen zijn divers: de meerwaarde van interactieve beleidsvorming heeft betrekking op draagvlak, kwaliteit en legitimiteit van het beleid. Voor de context van een woonwijk is het interessant om te kijken of wijkbewoners deze meerwaarden ook daadwerkelijk ervaren. Zeker in het kader van een gemeentelijke beleidsevaluatie op bewonersparticipatie. In dit onderzoek is ervoor gekozen om als effect van interactieve beleidsvorming draagvlak van het gevormde beleid te onderzoeken. Dit is in de praktijk een belangrijk doel van interactieve beleidsvorming (Boedeltje 2009). Wat betreft de specifieke focus op de rol van sociaal kapitaal in interactieve beleidsvorming (zie paragraaf 2.3) is in dit stuk met name de genoemde ontwikkelingstheorie relevant. Burgers die meegenomen

worden in het beleidvormingsproces hebben meer begrip en acceptatie ten aanzien van de uitkomst (Pröpper & Steenbeek 1999; Richardson 1975). De verwachting is dan ook dat een beter procesverloop inderdaad een toename in draagvlak laat zien.

De hypothese die hieruit volgt is dan ook de volgende:

H1= Participatie via goede interactieve beleidsvorming leidt tot een groter draagvlak.

2.2 Sociaal kapitaal

De rol die sociaal kapitaal speelt in vormen van interactieve beleidsvorming is in zowel het recente als minder recente verleden naar voren gekomen (o.a. Rohe 2004; Mandarano 2009; Innes et al 1994; Wondolleck & Yaffee 2000). Sociaal kapitaal speelt daarmee binnen dit onderzoek een belangrijke rol. In deze paragraaf wordt allereerst een overzicht gegeven van de betekenis(sen) die sociaal kapitaal heeft en daarna welke typen er te onderscheiden zijn. Als laatste wordt in paragraaf 2.2.3 een overzicht gegeven van de concepten waardoor sociaal kapitaal veroorzaakt wordt en met welke concepten sociaal kapitaal een positieve samenhang vertoont.

2.2.1 De betekenis van sociaal kapitaal

Maar weinig sociologische concepten zijn door de jaren heen zo ingeburgerd geraakt in het alledaags taalgebruik als sociaal kapitaal (Portes 1998, 2). Het inzicht dat kapitaal andere dimensies kan hebben dan een materiële component alleen, blijkt bij een breed publiek aan te slaan. De populariteit van het begrip en het gebruik ervan vanuit verschillende wetenschappelijke disciplines hebben geleid tot een scala aan definities van sociaal kapitaal (zie voor een overzicht: Adler & Kwon 2002). Aangezien iedere invalshoek een eigen focus prefereert zijn de definities echter dusdanig verschillend dat het maar de vraag is in hoeverre ze nog refereren aan wat ooit met het concept bedoeld is (Robison et. al. 2000). Of zoals Castle het stelt; "Unless the social capital concept is used with some degree of precision and in a comparable manner, it will come to have little value as an analytical construct" (Castle 1998, 623). Het volgende geeft een overzicht van de ontwikkeling van het begrip en positioneert dit onderzoek in de inzichten uit het verleden.

Bourdieu

Alhoewel sociaal kapitaal als begrip pas recent gangbaar is geworden is het idee dat het groepsleven zowel voor het individu en de groep waardevol kan zijn, niet nieuw. Auteurs als Marx, Durkheim en Weber bestudeerden in de 19de eeuw al dit soort sociale processen (Portes 1998, 2). De eerste die de term echter in de hedendaagse betekenis introduceerde is Bourdieu. Sociaal kapitaal is volgens hem "the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance or recognition" (Bourdieu 1985, 248). Een netwerk bestaande uit goede informele bindingen biedt de bezitter ervan dus toegang tot een verzameling bronnen die Bourdieu sociaal kapitaal noemt. In een analogie tussen sociaal kapitaal en andere vormen van kapitaal, zoals cultureel en materieel (economisch), geeft hij aan hoe bindingen tussen personen die elkaar vertrouwen waardevol zijn als bronnen voor een individu. Sociaal kapitaal is daarmee iets waarin je, bijvoorbeeld door culturele of materiële transacties, kunt investeren en wat ook iets op kan leveren (Portes 1998).

Coleman

Na geïnspireerd te zijn door het werk van econoom Glen Loury (1977), die het verband legt tussen het ontstaan van human capital uit social capital, formuleert Coleman een eigen definitie van sociaal kapitaal; "a variety of entities with two elements in common: They all consist of some aspect of social structures, and they facilitate certain actions of individuals who are within the structure" (Coleman 1990, 302). Deze ietwat vage omschrijving definieert aan de ene kant *wat sociaal kapitaal is* (sociale structuren) en aan de andere kant functioneel

wat door sociaal kapitaal verkregen wordt (het faciliteren van bepaalde acties van actoren) (Robison et al. 2000, 2).

De twee definities van sociaal kapitaal verschillen dus in hun focus. Waar Coleman zich richt op de functie van sociaal kapitaal binnen een **collectief**, focust Bourdieu zich op de rol van sociaal kapitaal als waardevolle betekenisvolle bindingen voor een **actor**. Deze discrepantie is door verschillende auteurs geconstateerd en heeft geleid tot verschillende benamingen voor een vergelijkbaar onderscheid; *internal & external* (Adler & Kwon 2002), *linking & communal* (Oh et al. 1999) en *bonding & bridging* (Putnam 2000). Inhoudelijk betekent dit het verschil tussen interne bindingen binnen een netwerk of waardevolle bindingen tussen een actor (organisatie of individu) en een netwerk (Portes 1998). Een belangrijke bijdrage in het debat over deze twee vormen sociaal kapitaal, ontstaan uit de verschillende definities van Coleman en Bourdieu, levert Putnam (2000).

2.2.2 Typen sociaal kapitaal

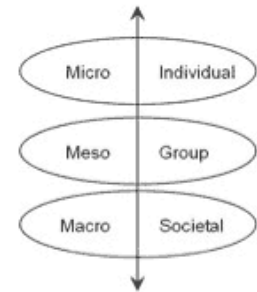
Putnam beschrijft in zijn beroemde werk *Bowling Alone* (2000) twee typen sociaal kapitaal. Aan de ene kant de bindende kracht van *bonding* sociaal kapitaal als *resource* van een netwerk tussen vergelijkbare individuen: "Some forms of social capital are, by choice or necessity, inward looking and tend to reinforce exclusive identities and homogeneous groups." (Putnam 2000, 22). De andere soort relaties, door Putnam beschreven als *bridging social capital*, overbruggen echter de kloof die een groep of individu heeft met niet-gelijke anderen. Deze overbruggende bindingen omschrijft hij als; "networks [that] are outward looking and encompass people across diverse social cleavages" (Putnam 2000, 22). Putnam trekt hier de vergelijking met het onderzoek van Granovetter (1973) die laat zien dat bij het zoeken van werk zwakke bindingen van verre bekenden nuttiger zijn dan de sterke bindingen met personen binnen je directe netwerk (Putnam 2000, 23). Beide typen sociaal kapitaal kunnen samen voorkomen in een groep en verschillende verhoudingen tussen de twee soorten kunnen verschillende uitkomsten voorspellen. Binnen de context van een wijk die op een bepaalde wijze meewerkt in beleidvorming is het relevant dit onderscheid aan te houden. Zo is het waardevol om te weten welke mate van *bonding social capital* er is tussen individuen in het netwerk (de wijk) die op elkaar lijken en samen bereid zijn gedeelde normen en waarden te realiseren. Door daarnaast *bridging social capital* tussen netwerkleiden en andere, voor interactieve beleidvorming relevante, netwerken te meten wordt duidelijk welke unieke bindingen er zijn die het buurtnetwerk met andere instanties koppelen. Deze laatste bindingen maken het voor wijk mogelijk om bij de relevante partijen (zoals de gemeente en de wijkwerkgroepen) inspraak te realiseren als men de overbruggende bindingen bezit (Putnam 2000).

2.2.3 Niveaus van sociaal kapitaal

Putnam is van mening dat sociaal kapitaal bestaat in een bepaalde vorm van sociale netwerken in een gemeenschap (Putnam 2000). Hij definieert sociaal kapitaal als; "features of social organization such as networks, norms, and social trust that facilitate coordination and cooperation for mutual benefit" (Putnam 1995, p. 67). De focus ligt bij Putnam dus op een gemeenschap, waar die bij Bourdieu vooral op het individu gericht is (Baum & Ziersch 2003). Bij Coleman daarentegen is sociaal kapitaal een door de context bepaald aspect van sociale structuren (Hogan & Owen 2000). De 'locatie' van sociaal kapitaal verschilt daarmee per auteur en is onderwerp van een voortdurende discussie. Omdat sociaal kapitaal bestaat uit

bindingen tussen personen ontstaat er onduidelijkheid of dit kapitaal aan individuen of aan netwerken toegeschreven moet worden. Een onderverdeling naar de niveaus *micro*, *meso* en *macro*, zie figuur 1, kan deze verwarring voorkomen (Paxton 1999).

Sociaal kapitaal, in het voorbeeld van een wijk, kan daarmee betrekking hebben op individuen op micro niveau (de bewoners) en voor groepen personen op meso niveau (de wijkorganisaties). Het derde macro niveau maakt de stap naar sociaal kapitaal voor een maatschappij en is voor dit onderzoek minder relevant. Determinanten, dimensies en gevolgen van sociaal kapitaal zijn voor verschillende niveaus in grote lijnen vergelijkbaar maar niet hetzelfde.

Figuur 2. De niveaus van sociaal kapitaal

2.2.4 Determinanten, dimensies en gevolgen van sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal is een lastig begrip omdat niet helder is wat oorzaak en wat gevolg is. Zelf als er een heldere definitie is wat onder sociaal kapitaal valt blijft vaak de vraag bestaan wat sociaal kapitaal veroorzaakt en wat door sociaal kapitaal veroorzaakt wordt. In principe kan alles dat invloed uitoefent op sociale interacties een determinant van sociaal kapitaal zijn en alles dat door sociale interacties beïnvloed wordt een gevolg van sociaal kapitaal zijn. Het onderzoeksgebied is daarmee groot. Ook de iteratieve processen waarbij gevolgen van sociaal kapitaal, zoals bijvoorbeeld groter vertrouwen, op hun beurt weer sociaal kapitaal vergroten maken het onderwerp complex (Woolcock & Narayan 2000). Om helderheid in de discussie te brengen wordt het onderscheid tussen determinanten (als in 'oorzaken') van sociaal kapitaal, dimensies van sociaal kapitaal en gevolgen van sociaal kapitaal aangebracht.

Determinanten van sociaal kapitaal.

De variabelen die sociaal kapitaal beïnvloeden zijn legio maar solide empirische bevindingen naar de oorzaken van sociaal kapitaal zijn er nog relatief weinig. Halpern et al. (2002) maken een uitgebreide inventarisatie van determinanten van sociaal kapitaal die bestaat uit: geschiedenis en cultuur, sociale structuren en hiërarchie, economische ongelijkheid en sociale klasse, trends op de arbeidsmarkt, mate van welvaartsstaat, *civil society*, individuele waarden, omvang sociale organisaties, etnische en sociale heterogeniteit, transport en stedenbouwkundig ontwerp, mobiliteit, televisie, huishoudensamenstelling, gender en opleiding (Halpern et al 2002, 39-47). De mate waarin empirisch de causale relatie met sociaal kapitaal is vastgesteld verschilt sterk. Ook zijn voor de context van wijkgerichte beleidsevaluatie niet alle componenten relevant. De determinanten die voor sociaal kapitaal op wijkniveau en voor wijkbewoners relevant zijn, zijn hieronder opgesomd. Richtlijn voor deze selectie is een synthese tussen Halpern et al. (2002) en het onderzoek van Tolsma et al. (2009) die determinanten voor sociaal kapitaal in een Nederlandse wijkcontext onderzocht hebben.

Verhuismobiliteit

Een grote doorstroom van bewoners, waarbij men maar kort in de wijk woont, kent een negatieve correlatie met sociaal kapitaal. Die *shadow of the future* zorgt er dan voor dat men niet de meerwaarde inziet van het leren kennen van burens en het onderhouden van relaties.

Dit proces houdt zichzelf in stand en zorgt voor een stabiel patroon van instabiele netwerkrelaties (Halpern et al. 2002, 45; Tolsma et al. 2009, 292).

Etnische heterogeniteit

Uit onderzoek is gebleken dat etnische heterogeniteit negatief correleert met sociaal kapitaal (Putnam 2000; Halpern 2002). Een etnisch homogeen wijk zal dus een hoger sociaal kapitaal bezitten. Helaas is het lastig om dit gegeven te verklaren, mede omdat etniciteit vaak samenhangt met bijvoorbeeld religie en culturele achtergrond die op hun beurt weer sociaal kapitaal beïnvloeden.

Welvaart

In wijken met een lagere economische welvaart ervaren mensen minder hulp (Tolsma et al, 2009), hebben ze minder vaak positieve rolmodellen (Wilson, 1987) en ontwikkelen ze minder geloof in hun eigen kunnen (Boardman & Robert 2000). Hierdoor ontwikkelen ze een lager sociaal kapitaal; minder bindingen (Brisson & Usher, 2005), minder vertrouwen (Ross et al, 20010; Li et al, 2005) en minder participatie in verenigingen (Portes, 1998; Putnam, 2007).

Criminaliteit

Criminaliteit in een wijk heeft een negatieve invloed op het vertrouwen in anderen (Rosenfeld et al, 1999). De gevoelens van angst en het wantrouwen van anderen belemmeren het ontstaan en onderhouden van bindingen en hebben een lager sociaal kapitaal in de wijk tot gevolg.

Opleidingsniveau

Opleidingsniveau hangt positief samen met sociaal kapitaal (Hall 1999, Putnam 2000). Niet alleen is school een locatie om normen en sociale bindingen te faciliteren maar blijkt een hoger opleidingsniveau ook een groter maatschappelijk vertrouwen en betrokkenheid aan te tonen (Halpern 2002, 46-47).

Ontmoetingskans

De hoeveelheid tijd die bewoners in de wijk doorbrengen vergroot de kans op sociale interacties en daarmee de kans op sociale bindingen (Völker et al 2007). Het hebben van een werkplek buiten de wijk reduceert de kans op ontmoetingen en belemmert het ontwikkelen van sociaal kapitaal.

De mogelijkheid om elkaar te ontmoeten kan ook gestimuleerd worden in de stedenbouwkundige opzet van de wijk (Halpern, 2002). Fysieke plekken zoals buurthuizen, pleinen, supermarkten en gezamenlijke tuinen zijn voorbeelden van locaties waar ontmoetingen plaats kunnen vinden en relaties onderhouden kunnen worden.

Gezinssamenstelling

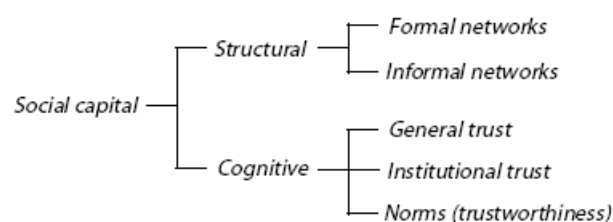
De gezinssamenstelling is belangrijk aangezien het ene gezinslid toegang heeft tot het netwerk van het andere gezinslid (Hagen et al 1996). Vooral bij eenoudergezinnen is bevonden dat het sociaal kapitaal lager is aangezien kinderen slechts gebruik kunnen maken van het netwerk van één ouder.

Empowerment

Empowerment is de mate van positieve invloed die men uitoefenen op zijn of haar omgeving invloed kan uitoefenen (Narayan & Cassidy 2001: 65). In het onderzoek van Narayan & Cassidy (2001) is getoetst of *empowerment* inderdaad een causale relatie heeft met sociaal kapitaal. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Naar mate men meer invloed kan uitoefenen op zijn omgeving en dit ook zo ervaart neemt het sociaal kapitaal toe. Het organiseren om de omgeving naar eigen inzicht vorm te geven creëert een gezamenlijk doel en maakt het ontstaan van nieuwe inter-persoonlijke bindingen mogelijk.

Dimensies van sociaal kapitaal.

De dimensies van sociaal kapitaal verschilt al naar gelang welke definitie men hanteert en op welk niveau van sociaal kapitaal men zich focust. Zo refereert volgens Putnam (1995) sociaal kapitaal aan netwerken, normen en vertrouwen van sociale organisaties op groepsniveau, maar definiëren auteurs als Coleman (1988) en Bourdieu (1985) sociaal kapitaal als individuele netwerken die gestuurd en in stand gehouden worden door vertrouwensrelaties. Kenmerkend is dat beide niveaus opgesplitst kunnen worden in een enerzijds structurele component, de netwerken die interactie mogelijk maken, en anderzijds de cognitieve component van de geïnternaliseerde normen en vertrouwen (Hjolland & Svendsen 2000). In Kaasa en Parts (2008) wordt dit onderscheid als volgt schematisch weergegeven:

Figuur 3. Schema sociaal kapitaal naar Kaasa & Parts (2008)

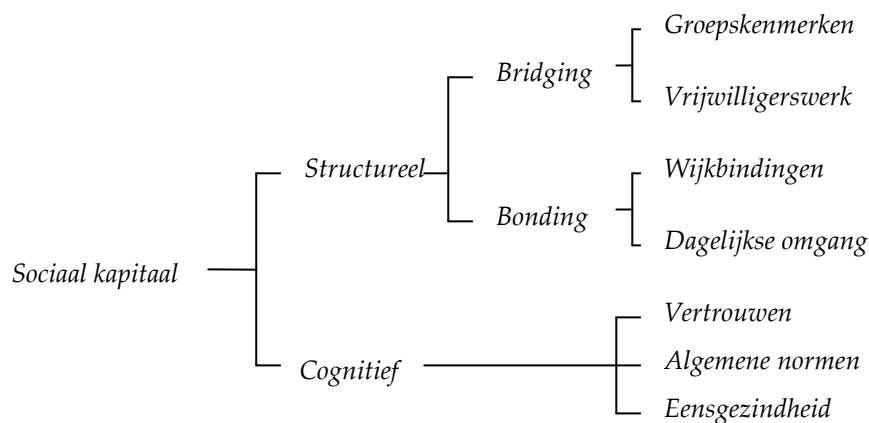
Hjolland & Svendsen (2000)

In de figuur is te zien dat beide dimensies (zowel de structurele als cognitieve) samen sociaal kapitaal uitmaken. De cognitieve aspecten aan sociaal kapitaal zorgen ervoor dat mensen handelen in een voor de groep wenselijke wijze. Vertrouwen en normen van vertrouwenswaardigheid creëren een context waarin dat actoren elkaar vertrouwen en sociale interacties soepel(er) zullen verlopen. De structurele componenten zijn de netwerken en bindingen tussen actoren die interacties faciliteren. Deze twee kanten van sociaal kapitaal beïnvloeden elkaar niet alleen onderling maar versterken elkaar ook; “social interaction requires communication skills and trust, which, in turn, tend to increase through interpersonal collaboration” (Kaasa & Parts 2008; 147). De kracht van het model is de structuur en de verschillende abstractieniveau die duidelijk terug te zien zijn, maar is beperkt in de concrete dimensies van sociaal kapitaal.

Narayan & Cassidy 2001

Een ietwat uitgebreider model van de dimensies van sociaal kapitaal is afkomstig van Narayan & Cassidy (2001). Zij specificeren zeven dimensies van sociaal kapitaal; *Group characteristics, generalized norms, togetherness, everyday sociability, neighborhood connections, volunteerism* en *trust*. Deze opsomming is meer uitputtend en toegespitst dan die van

Hjolland & Svendsen (2000), maar mist, mijns inziens, de verklarende diepgang. De categorisatie in een cognitieve en een structurele kant van sociaal kapitaal maakt namelijk goed duidelijk dat sociaal kapitaal bestaat uit structurele netwerkrelaties die zodanige cognitieve kenmerken hebben dat ze een meerwaarde zijn voor het individu of de groep die ze bezit. De twee modellen zijn echter goed samen te voegen in een nieuw vertakt model die de abstracte kenmerken van Narayan en Cassidy (2001) combineert met de concrete opsomming van Hjolland & Svendsen (2000). In deze synthese is ook Putnam's verschil in typen sociaal kapitaal meegenomen. *Bonding* en *bridging* sociaal kapitaal verschilt namelijk alleen in netwerkstructurele zin van elkaar; *bonding* beschrijft die interne relaties binnen een (wijk)netwerk terwijl *bridging* sociaal kapitaal de waarde van de overbruggende bindingen van tussen wijk en wijkwerkgroep of wijk en gemeente vertegenwoordigt. Binnen de context van een wijknetwerk vallen daarmee de twee typen sociaal kapitaal samen met het onderscheid tussen formele bindingen (*bridging*) en informele (*bonding*) bindingen dat ook Hjolland en Svendsen (2000) gebruiken.

Figuur 4. Synthese van de modellen van Kaasa en Parts (2000) en Narayan en Cassidy (2001)

Het schema dat in de synthese ontstaat is dus een opsomming van de zeven dimensies van sociaal kapitaal ingedeeld bij cognitieve of structurele tak van sociaal kapitaal. Onderzoek van Narayan en Cassidy (2001) heeft zich gericht op het uiteenrafelen van determinanten, dimensies en gevolgen van sociaal kapitaal waarbij de genoemde zeven dimensies na empirische toetsing overbleven. Deze indeling is geschikt voor het meten van sociaal kapitaal in een wijkcontext zoals die hier aan de orde is en het laatstgenoemde artikel is hier een uitstekende handleiding voor. Ook het onderscheid tussen de typen *bonding* en *bridging* sociaal kapitaal is binnen de context van een interactieve beleidsvorming tussen wijk, wijkwerkgroepen en gemeente relevant; de mate *brokerage* (exclusiviteit) van een binding met een ander netwerk of de mate waarin een netwerk verzadigd is (veel onderlinge bindingen) bepaalt de rol en relatieve macht die een netwerk of actoren in een netwerk hebben (Burt 1997; Putnam 2000).

Gevolgen van sociaal kapitaal

Een belangrijke reden voor de populariteit van sociaal kapitaal gerelateerd onderzoek is de positieve effecten die men aan sociaal kapitaal toeschrijft. Auteurs noemen onder andere politieke participatie, schoolprestaties, de kans op het vinden van een baan en sociale controle. Van door eenieder onderschreven eenduidige effecten is echter geen sprake. Analooq aan de onenigheid tussen de voorwaarden en dimensies van sociaal kapitaal, is de verdeeldheid over de gevolgen van sociaal kapitaal (Adler & Kwon 2002). Aldridge, Halpern *et al* (2002) waarschuwen ervoor dat zonder het handhaven van een solide standaard meetmethode ook de validiteit van de beoogde effecten discutabel is. Enige voorzichtigheid omtrent de status van beoogde gevolgen van sociaal kapitaal – is het een effect of correleert het slechts- is dus op zijn plaats. In dit onderzoek is deze aanbeveling meegenomen en worden nadrukkelijk geen effecten maar ‘slechts’ correlaties van sociaal kapitaal onderzocht. De lezer moet dan ook in het vervolg van dit stuk deze kanttekening meenemen.

Portes (1998, 9) onderscheidt drie basale functies van sociaal kapitaal. Als (1) *a source of social control*, als (2) *source of family support* en (3) als *source of benefits through extrafamilial networks*. In de eerste zin is sociaal kapitaal de grotere mate van sociale controle bedoeld die sociaal kapitaal met zich meebrengt. Coleman (1988) ziet dan ook in sociale controle een vervanging van traditionele mechanismen die het handelen van mensen rationeel moeten bijsturen. Sociaal kapitaal als bron van familiesteun, het tweede gevolg, houdt de toegevoegde waarde in van het familienetwerk. Via familieleden komen actoren vaak in contact met waardevolle andere contacten en is de netwerkstructuur bepalend voor de hoeveelheid sociaal kapitaal. Zo hebben bijvoorbeeld kinderen van een eenoudergezin slechts toegang tot het netwerk van één ouder en blijken deze gezinnen ook vaker te verhuizen hetgeen de gelegde bindingen vernietigt (Hagen *et al.* 1996). De derde en laatste functie van sociaal kapitaal is volgens Portes (1998) ook de meest gebruikte: sociaal kapitaal als “*source of network mediated benefits beyond the immediate family*” (Portes 1998, 12). Verschillende auteurs, zoals bijvoorbeeld Bourdieu, lijken sociaal kapitaal in hun definitie (zie boven) uitsluitend tot deze derde variant. Bourdieu definieert sociaal kapitaal op instrumentele wijze naar de positieve effecten die het netwerk de actor kan meegeven. De positieve effecten van sociaal kapitaal die Portes (1998) hier noemt is de rol die het speelt in gemeenschapsnetwerken als essentiële bronnen voor ondernemerschap van etnische minderheden, de rol van sociaal kapitaal in arme stedelijke gebieden waar nauwe banden met mensen in dezelfde situatie wederzijds voordelig is en de rol van extrafamiliale bindingen in de hogere schoolprestaties (Portes 1998, 13-14).

Portes maakt hiermee een indeling naar de drie soorten gevolgen of functies van sociaal kapitaal, maar richt zich in zijn voorbeelden vooral op de voordelen van sociaal kapitaal voor minderheden in achterstandswijken. In het kader van een interactieve beleidsvorming en sociaal kapitaal op wijkniveau is met name de derde soort gevolgen van sociaal kapitaal interessant. De effecten van sociaal kapitaal die buiten de familienetwerken liggen worden verder door Narayan & Cassidy (2001), Putnam (2000) en Mandarano (2009) besproken.

Narayan en Cassidy (2001) onderzoeken de gevolgen van sociaal kapitaal en komen daarbij tot een opsomming van de volgende vijf zaken; (1) *government competence*, (2) *government honesty and corruption*, (3) *government quality*, (4) *peace and safety* en (5) *political engagement*. Deze gevolgen zijn van een abstract niveau en zijn kenmerken van een gezonde democratie.

Het aspect van een actief burgerschap waarbij burgers de overheid controleren en aanvullen zit in deze opsomming duidelijk omsloten. De eerste drie zijn daar voorbeelden van. De vierde, *peace and safety*, is ook te koppelen aan de sociale controle die Portes (1998) noemt; door onderlinge contacten houden mensen elkaar in de gaten en weten ze dat ze in de gaten gehouden worden.

Een verhoogde mate van participatie, het laatste gevolg, is ook een belangrijk onderdeel in het werk van Putnam (2000). Putnam ziet veranderingen in sociaal kapitaal samenhangen met veranderingen in politieke participatie. Door een terugloop van participatie in het maatschappelijk (verenigings)leven neemt de samenleving als *civil society* ook af. Het democratisch bewustzijn en het verantwoordelijkheidsgevoel voor de samenleving loopt terug en betekent een afname in politieke participatie; zowel indirect (het stemmen in verkiezingstijd) als direct (politiek actief worden) (Putnam 2000).

2.2.5 Conclusie en hypothese

Empowerment

De oorzaken, dimensies en gevolgen van sociaal kapitaal zijn dus uiteenlopend.

Wat betreft de wijk in kwestie is het voor het onderzoek belangrijk om een indicatie te hebben van de hoeveelheid sociaal kapitaal. Voorspellers hiervoor zijn de lage mate van economische en etnische diversiteit, de grote gedeelde waardeoriëntatie, een aanzienlijke welvaart, een hoge ontmoetingskans en een hoog opleidingsniveau. Deze determinanten kwamen naar voren tijdens inleidende interviews en zijn de reden geweest om de wijk te selecteren voor dit onderzoek. Een genoemd aspect moet hier nogmaals benadrukt worden: de ontmoetingskansen in de wijk als determinant van sociaal kapitaal¹ (Völker et al 2007). Beleid kan hier namelijk op inspringen om ontmoetingskansen te verhogen om zo sociaal kapitaal te verhogen. Een andere belangrijke determinant die relevant is binnen dit onderzoek is *empowerment*. *Empowerment* als de mate waarin burgers hun omgeving positief kunnen beïnvloeden leidt tot de vorming van sociaal kapitaal (Narayan & Cassidy 2001). De mogelijkheid om de directe omgeving gezamenlijk te beïnvloeden stimuleert de vorming van nieuwe bindingen en zorgt ervoor dat deze bindingen onderhouden kunnen worden. Binnen de context van wijk met een sterke inzet op participatie is dan ook volgende hypothese te toetsen:

H2=Empowerment-beleid leidt tot een hoger sociaal kapitaal.

Participatie

In de vakliteratuur is een voortdurende discussie over de status van de gevolgen van sociaal kapitaal. De vraag of bijvoorbeeld de relatie met participatie een effect is van sociaal kapitaal, of het met sociaal kapitaal correleert of is er sprake van een iteratief proces kent geen bevredigend antwoord (Aldridge, Halpern *et al* 2002). Vanuit een zekere terughoudendheid is daarom gekozen om in de hypothese een positief samenhang tussen sociaal kapitaal en participatie te onderzoeken. Participatie is als correlatie van sociaal kapitaal van meerwaarde

¹ Dit blijkt met name relevant voor in de wijk in kwestie, maar komt pas op een later moment aan bod (zie paragraaf 5.1).

omdat het een voorwaarde is voor interactieve beleidsvorming; zonder actieve buurtbewoners vindt de gemeente weinig 'counterparts' om mee samen te werken.

De samenhang tussen sociaal kapitaal en participatie is door verschillende auteurs geconstateerd (Putnam 2000, Narayan & Cassidy 2001). De hypothese die getoetst zal worden is dan ook:

H3=Een groot sociaal kapitaal hangt samen met een hogere mate van participatie.

2.3 De invloed van sociaal kapitaal op interactieve beleidsvorming

Verschillende auteurs zien verschillende positieve effecten van sociaal kapitaal (zie boven). Eén specifieke focus die hier relevant is, is gericht op de relatie tussen samenwerkingsprocessen en sociaal kapitaal. Zo ziet Putnam (1993) als het effect van sociaal kapitaal niet alleen een grotere maatschappelijke participatie maar ook betere vormen van samenwerking. Traditioneel is het argument namelijk dat transactiekosten tussen actoren met een onderling groot vertrouwen laag zijn. Beide kanten vertrouwen erop dat de ander hem of haar niet zal bedriegen. Daarnaast is ook het aantal bindingen van belang. In het scenario dat Putnam schetst participeren veel mensen in een *civil society* ('maatschappelijk middenveld') waarin zij bindingen met andere actoren kunnen leggen en ook kunnen onderhouden.

Andere auteurs zien meer verbanden op het vlak van de cognitieve componenten van sociaal kapitaal. Zo ziet ook Rohe (2004) een relatie tussen vertrouwensrelaties die belangrijk zijn binnen een samenwerking en de effectiviteit van die samenwerking. Ook het verminderen van conflicten, en het initiëren van nieuwe vormen van samenwerking zijn gerelateerd aan sociaal kapitaal (Innes et al. 1994; Innes & Booher 1999). Verder claimen Wondolleck & Yaffee (2000) dat het delen van informatie kan leiden tot een betere coördinatie, wederzijds begrip en een betere omgang met uitdagingen in de toekomst.

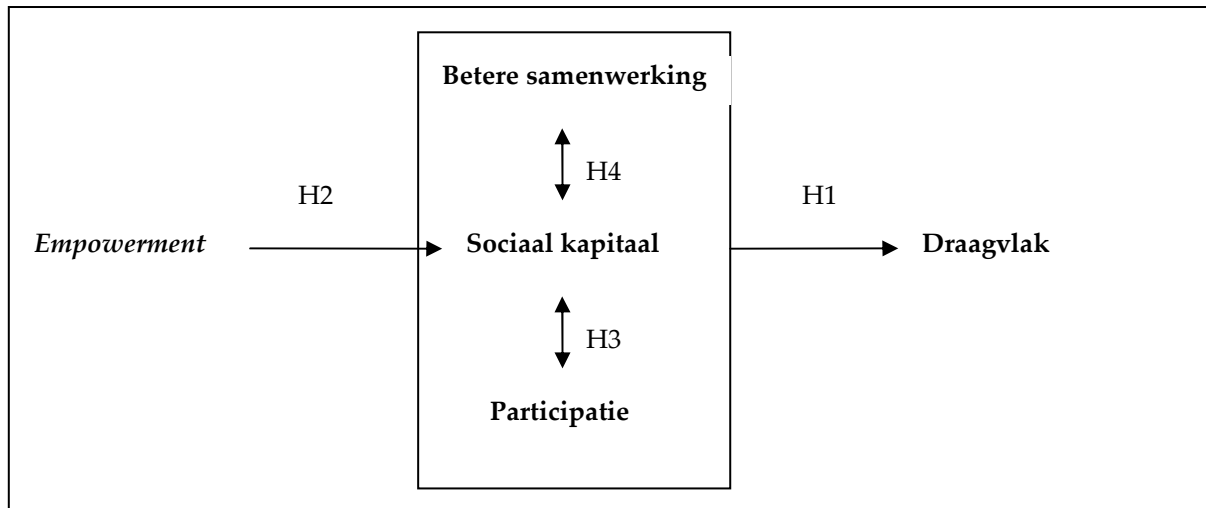
Mandarano (2009) onderzoekt ook het delen van informatie, als kenmerk van sociaal kapitaal, in relatie tot het succes van een samenwerking. Zij onderzocht de invloed van sociaal kapitaal op vormen van 'collaborative planning' op het lokale niveau. Tussen sociaal kapitaal en een succesvolle samenwerking ontstaat volgens haar een wisselwerking. Het deelnemen in interactieve beleidsvorming zorgt aan de ene kant voor het leggen van nieuwe bindingen die sociaal kapitaal verhogen. Aan de andere kant zorgt het structurele sociaal kapitaal (het netwerk) voor een toegang tot informatie en andere bronnen die voor de samenwerking of andere partij relevant kunnen zijn (Mandarano 2009). De verwachting die hieruit volgt is dat er een correlatie bestaat tussen sociaal kapitaal en de kwaliteit van de interactieve beleidsvorming

De te toetsen hypothese is daarmee:

H4=Sociaal kapitaal hangt samen met een betere samenwerking.

2.4 Het model

In deze paragraaf worden de uit de literatuur afgeleide hypothesen in een nieuw model verwerkt. Door middel van toetsing van dit model kan gekeken worden óf en hóe door *empowerment*-beleid draagvlak veroorzaakt wordt. In de onderstaande figuur zijn de vanuit de theorie verwachte causale relaties met een enkele pijl aangegeven en de verwachte correlaties met een dubbele pijl.

Figuur 5 Het verklaringsmodel opgesteld aan de hand van de geformuleerde hypothesen

Van *empowerment* is het de verwachting dat het sociaal kapitaal veroorzaakt. Van sociaal kapitaal wordt verwacht dat het correleert met een betere samenwerking en participatie. Tot slot wordt een effect op draagvlak verwacht veroorzaakt door een toename in sociaal kapitaal en de factoren die met sociaal kapitaal correleren. De vier hypothesen staan nogmaals hierbeneden uitgeschreven.

H1= Een hoge mate van participatie en betere samenwerking **leiden samen tot** een groter draagvlak.

H2=*Empowerment*-beleid **leidt tot** een hoger sociaal kapitaal.

H3=Sociaal kapitaal **hangt samen met** de mate van participatie.

H4=Sociaal kapitaal **hangt samen met** betere samenwerking

3. Onderzoeksmethode

3.1 Onderzoeksopzet

In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van verschillende uiteenlopende onderzoeksmethodes. In het reeds gepresenteerde model (zie figuur 5) is ruimte voor een viertal hypothesen die getoetst moeten worden. Voor sommige is voor een kwalitatieve meetmethode gekozen, voor anderen een kwantitatieve aanpak. In het kader van datatriangulatie zijn ook combinaties van beide methoden gebruikt om de validiteit van de meting te verhogen. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk om kwantitatief onverklaarbare constatering te verklaren aan de hand van achtergrondkennis vanuit het veldwerk. Anderzijds kunnen bevindingen opgedaan uit het veld bevestigd of ontkracht worden vanuit de kwantitatieve data.

Het model (zie figuur 5) is de synthese van de uit de literatuur afgeleide hypothesen. Deze hypothesen zijn hierin weergegeven met pijlen. De pijlen hebben voor een causale relatie een enkele pijl, voor de verwachte correlaties, dubbele pijlen. Hierin is het belangrijk om aan te geven dat de causale relaties hoofdzakelijk kwalitatief getoetst zijn en de correlaties kwantitatief. De rol van de concepten is verschillend. De enige onafhankelijke variabele is *empowerment*. Draagvlak is de afhankelijke variabele van betere samenwerking, sociaal kapitaal en participatie. De 3 concepten betere samenwerking, sociaal kapitaal en participatie zijn allen afhankelijke variabelen. Bij toetsing van een correlatie zijn beide variabelen afhankelijk bij een causale relatie is er een onafhankelijk en de ander afhankelijk.

3.2 Operationalisering

De toetsing van de hypothesen wordt mogelijk gemaakt door de meting op de vijf concepten. Deze concepten worden op hun beurt weer gemeten via kwantitatieve of kwalitatieve methoden of een combinatie van beiden.

3.2.1 Kwantitatief – Enquête

Om op een gestandaardiseerde manier te meten bij een grote groep is gekozen voor een enquête. De enquêtes meten de vier variabelen sociaal kapitaal, participatie, samenwerking, draagvlak. Het voordeel van een enquête is dat op gestandaardiseerde wijze metingen gedaan worden die op betrouwbaarheid en validiteit gecontroleerd zijn. In de literatuur zijn er verschillende voorbeelden te vinden van auteurs die zich specialiseren in het opstellen van een kwalitatief hoogwaardige meting van sociaal kapitaal via enquêtering (Narayan & Cassidy 2001, Onyx & Bullen 2000, Chen 2008). Wat betreft de meting van de variabele (individueel) sociaal kapitaal is dit in dit onderzoek gedaan met behulp van de enquête van Narayan & Cassidy (2001).

Sociaal kapitaal wordt geoperationaliseerd naar de zeven dimensies die Narayan & Cassidy (2001) onderscheiden. De gemeten variabelen en hun enquête items die in Narayan & Cassidy (2001) genoemd zijn, zijn hier overgenomen. Deze zijn reeds genoemd in hoofdstuk 2: *group characteristics, generalized norms, togetherness, everyday sociability, neighborhood connections, volunteerism* en *trust*. Van deze 7 dimensies zijn er uiteindelijk 6 meegenomen. Deze 6 variabelen worden gemeten via (in totaal) elf items (zie bijlage). De antwoordcategorieën zijn Likert schalen van 5 punten die van 'helemaal eens' tot 'helemaal oneens' lopen. Uitgaande van het onderzoek en de factoranalyses van Narayan & Cassidy

(2001) is, ook vanwege de omvang van de enquête, gekozen om het aantal items per dimensie te verkleinen. Het gemiddelde van alle vragen per dimensie is de score op die dimensie. De gemiddelde score van alle dimensies samen is de score op de variabele sociaal kapitaal. Hierdoor bestaat de variabele sociaal kapitaal uit scores die tussen de marges 1-5 liggen. Hieronder is in een frequentietabel de scores op deze variabele ingedeeld in 'halve punten'.

Tabel 1. Frequentietabel Sociaal Kapitaal

<i>Score SK</i>	<i>Aantal</i>	<i>Percentage</i>	<i>Cumulatief</i>
<1.5	0	0	0
1.5-2.0	2	3.3	3.3
2.0-2.5	2	3.3	6.7
2.5-3.0	16	26.7	33.3
3.0-3.5	21	35.0	68.3
3.5-4.0	19	31.7	100
>4.0	0	0	
Totaal	60	100	

De mate van **participatie** wordt gemeten aan de hand van een onderdeel van diezelfde *social capital scale* van Narayan & Cassidy (2001). Voor de wijk EVA-Lanxmeer is deze participatie gemeten in (1) participatie in interactieve beleidsvorming met de gemeente in combinatie met (2) participatie in wijkactiviteiten. De variabele is daardoor een combinatie van 3 items. De participatie in de wijkactiviteiten wordt via 5-puntsschalen die de frequentie van participatie meten (van 'nooit' tot 'altijd') gecombineerd met de vraag of men bestuurslid is van een werkgroep. Men kan in de vragen aangeven of men op dit moment bestuurslid van een werkgroep is (4), dat vroeger is geweest(3), men pas in de toekomst in een werkgroep actief wil worden (2) of men geen interesse heeft (1). Daarnaast kan men in twee vragen over bijeenkomsten van bewonersvereniging en werkgroep aangeven hoe vaak (altijd, vaak, gemiddeld, weinig, nooit) men aanwezig is. Na een factoranalyse blijken deze drie schalen een Cronbach α te hebben van 0.732, een binnen de sociale wetenschappen acceptabel niveau. Het gemiddelde van de drie items (participatie in bijeenkomsten en de participatie in een werkgroep (0=nooit 4= actueel lid)) vormt de samengestelde variabele voor participatie.

De **samenwerking** in de vorm van interactieve beleidsvorming wordt gemeten door een inschaling op de participatieladder. De participatieladder die hier gebruikt is, is van Edelenbos (2000). De operationalisering is overgenomen uit Dekker *et al* (2010) en houdt in dat respondenten per casus op een schaal van 1-5 de mate van interactie tussen de werkgroep en de gemeente aangeven. De antwoordcategorieën zijn hier dat de werkgroep; (1) niet heeft samengewerkt (met gemeente), (2) geïnformeerd is (door gemeente) (3), advies gegeven heeft (aan gemeente), (4) meebeslist heeft en (5) meebesloten en meegedaan heeft aan de uitvoering. Zowel van respondenten die bekend zijn met de samenwerking als respondenten die niet bekend zijn met de samenwerking wordt gevraagd de mate van interactie in te schalen. De werkelijke waarde van de samenwerking per case is aan de hand van overleg met betrokken participanten gescoord. Het verschil tussen de geschatte mate

van interactie en de werkelijke mate van interactie vertegenwoordigt de onduidelijkheid in de mate van inspraak van participanten van interactieve beleidsvorming. Deze onduidelijkheid kan onjuiste verwachtingen over de mate van participatie en daarmee ontevredenheid over de casus met zich meebrengen (Edelenbos 2000). In de onderstaande tabel is het gemiddelde verschil tussen de werkelijke en de door respondenten geschatte waarde op de participatieladder weergegeven. Een hogere score betekent dus een slechtere inschatting. Om een overschatting niet te laten compenseren door een onderschatting zijn alleen de absolute waarden van het verschil meegenomen. De richting van het verschil (overschatten en onderschatten) is dus niet meer zichtbaar, slechts de mate waarin men de trede op de participatieladder juist inschat.

Tabel 2. Frequentietabel Inschaling Participatieladder

<i>Score</i> <i>Participatie</i>	<i>Inschaling</i>	<i>Aantal</i>	<i>Percentage</i>	<i>Cumulatief</i>
0		3	5.6	5.6
0.25		9	16.7	22.2
0.50		13	24.1	46.3
0.75		13	24.1	70.4
1.00		10	18.5	88.9
1.25		3	5.6	94.4
1.5		3	5.6	100
Totaal		54	100	100

Ook de tevredenheid over het proces van het interactief proces is meegenomen (Boedeltje 2009). Omdat niet eenieder even betrokken is bij de samenwerking, zijn *alleen* de respondenten die een 5 of hoger scoorden (schaal 1 compleet onbekend -10 compleet bekend) op de vraag of ze bekend waren met de samenwerking gevraagd naar hun tevredenheid

omtrent deze samenwerking. In de frequentietabel beneden is te zien dat zelfs na deze selectie nog steeds veel mensen 'neutraal' invulden (ongeveer de helft op elke case). In de analyse wordt zowel per casus bekeken wat de verhouding is tussen tevredenheid op proces en op uitkomst als ook de verhouding tussen gemiddelde tevredenheid op proces en gemiddelde tevredenheid op uitkomst.

Draagvlak is een variabele die onder de wijkbewoners meet in hoeverre de uitkomst van de interactieve beleidsvormingsprocessen gedragen wordt. Op elke case kunnen de respondenten op een 5-puntsschaal de mate van tevredenheid over de uitkomst van de case in kwestie aangeven. De cases verschillen ook sterk op bekendheid. Door de mogelijke rol die bekendheid kan spelen in de tevredenheid is de gemiddelde bekendheid van iedere case meegenomen.

Tabel 3. Frequentietabel Tevredenheid uitkomst over de 4 cases (4 items)

<i>Antwoordcategorie</i>	<i>Case 1 (BL)</i>	<i>Case 2 (DV)</i>	<i>Case 3 (PK)</i>	<i>Case 4 (TB)</i>
Zeer ontevreden	4	2	7	3
Ontevreden	8	4	14	0
Neutraal	28	41	31	6
Tevreden	14	6	2	31
Zeer tevreden	0	1	0	14
Totaal	54	54	54	54
Gemiddelde bekendheid (0-10)	5.56	4.91	7.78	8.18

De andere invulling van draagvlak kijkt naar het woongenot dat men in de wijk ervaart. Een grotere mate van participatie en een beter proces van samenwerking zal namelijk leiden tot een grotere tevredenheid omtrent het wonen in de wijk. Een algeheel tevredenheidscijfer voor het wonen in Lanxmeer is hiervoor gebruikt. In de data valt het hoge gemiddelde op (8.35), maar vooral dat geen enkele respondent een score lager dan 7 heeft ingevuld.

Tabel 4 De samengestelde variabelen met hun gemiddelden en standaarddeviaties

<i>Variabele</i>	<i>Gemiddelde</i>	<i>Standaarddeviatie</i>
Sociaal kapitaal	3.21	0.47
Participatie	2.15	0.81
Inschaling Participatietrede	0.68	0.38
Procestevredenheid	3.48	0.94
Draagvlak	3.11	0.47

4.2.2 Kwalitatief - Cases

Om de interactieve beleidsvorming tussen wijkbewoners en gemeentelijke beleidmakers in te kaderen is, in samenspraak met vertegenwoordigers van de gemeente en de wijk, voor een casusgewijze aanpak gekozen. Door middel van het reconstrueren van een viertal cases wordt de interactieve beleidsvorming bekeken. De vier cases zijn zodanig gekozen dat deze verspreid zijn op de participatieladder. Op deze wijze is er variatie in de trede op de participatieladder zodat er een completer beeld gegeven wordt op welke wijzen de gemeente samenwerkt met de wijk. Deze cases zijn gereconstrueerd door interviews met de betrokkenen (bestuurders en bewoners). In totaal heb ik 13 personen binnen een interviewsetting gesproken, maar een groot aantal meer in een participerende, informele stijl.

Deze semigestructureerde interviews met betrokkenen (beleidmakers en werkgroepleden) bieden enerzijds de mogelijkheid om, door middel van topiclijsten, op een gestructureerde wijze dezelfde onderwerpen aan bod te laten komen en data tussen respondenten te vergelijken en anderzijds de optie om waar nodig dieper op sommige topics in te gaan. In deze gesprekken is gevraagd naar de aanleiding van de samenwerking, het moment van de samenwerking, de duur, de trede op de participatieladder en de tevredenheid omtrent proces (tevredenheid omtrent moment en mate van inspraak) en uitkomst.

Daarnaast is ook de variabele *empowerment* onderdeel van deze kwalitatieve dataverzameling. De beleidsmaatregelen die de wijkbewoners een grotere verantwoordelijkheid omtrent het inrichten van hun omgeving vallen hieronder. Het moet met name onderzocht worden in welke mate deze beleidsmaatregelen de bewoners gestimuleerd hebben om gezamenlijk de wijk te beheren en of dit het sociaal kapitaal in de wijk verhoogd heeft..

3.2.3 Participerende Observatie

Om een beeld te krijgen van de invulling die interactieve beleidsvorming tussen de wijk en de gemeente krijgt heb ik gebruik gemaakt van participerende observatie. Op verschillende momenten ben ik aanwezig geweest bij een overleg over het aanpassen van het bestemmingsplan, een bewonersavond in de wijk en een excursie in de wijk. Deze hebben een beeld gegeven welke aspecten van samenwerking in de praktijk opvallen. Ook de stage van een ruime 3 maanden op het kantoor van de Gemeente Culemborg heeft me in staat gesteld om in direct contact te staan met het reilen en zeilen van wijk en gemeente.

3.3 Onderzoeksgroep

3.3.1 Selectie wijk

De wijk EVA-Lanxmeer is een ecologische nieuwbouwwijk die zowel bewoners vraagt als stimuleert om duurzaam te wonen. Dit betekent niet alleen het gebruik van duurzame bouwmaterialen, maar ook de inzet op sociale cohesie door de autoluwe opzet en de gezamenlijk (mandelige) tuinen. Mede door deze verwachte cohesie, het hoge opleidingsniveau en de gedeelde waardeoriëntatie in de wijk, is de verwachting dat de wijk gekenmerkt wordt door een hoog sociaal kapitaal. In deze context van groot sociaal kapitaal is interessant om te bekijken wat hiervan het effect is op interactieve beleidsvorming.

Het mooiste zou zijn om deze wijk te vergelijken met een controlewijk. Dit is in dit onderzoek, hoofdzakelijk vanwege de korte beschikbare tijd, niet gebeurt. Daarnaast bleek het ook lastig om slechts op één variabele te variëren. De vorm van samenwerking tussen gemeenten en hun (duurzame) wijken bleken moeilijk vergelijkbaar met de unieke situatie in Culemborg. Derhalve is gekozen voor de opzet via deze case-study.

3.3.2 Selectie enquêtepopulatie

Door het aantal bewoners (225 gezinnen) in de wijk EVA-Lanxmeer is het mogelijk om ieder huishouden elektronisch te bereiken door middel van een enquête. Dit kan gedaan worden via de bestaande communicatiesystemen. De stedenbouwkundige opzet van de wijk is zodanig dat deze huizen in hoven rangschikt en de BEL (Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer) per hof een aanspreekpunt heeft die informatie doorstuurt naar de andere hofbewoners. In totaal telt de wijk 15 hoven en om de hele wijk te bereiken is men dus afhankelijk van deze 15 contactpersonen. In de praktijk is gebleken dat van 13 van de 15 hoven bewoners hebben gereageerd. Dit is een overgroot merendeel maar desalniettemin zijn twee complete hoven afwezig voor de analyse. Daarnaast ben ik ook afhankelijk van de mate waarin mensen hun email controleren en de bereidheid om de enquête in te vullen op

verzoek van de contactpersoon van die hof. Hoe de contactpersoon 'in de groep' ligt kan daardoor een rol spelen in de respons. De mate en het precieze effect van deze selectie is onhelder. Van de populatie van 225 woningen zijn er uiteindelijk 59 bruikbare gegevens ontvangen. Deze respons is relatief laag, maar voor een internetenquête niet abnormaal. In de discussie komt dit punt uitgebreider aan bod.

3.3.3 Selectie respondenten voor interviews

De respondenten zijn geselecteerd aan de hand van hun betrokkenheid bij de cases in kwestie. In de wijk betekent dit het spreken met leden van de (toenmalig) betrokken werkgroep, wat betreft de gemeente met betrokken ambtenaren. Sleutelpersonen hebben aangegeven welke personen interessant zijn om te spreken. De interviews zijn aan de hand van topiclijsten gehouden (zie bijlage) en op topic, geparafraseerd, uitgeschreven.

H4 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit dit onderzoek gepresenteerd in de volgorde van de opgesomde hypothesen. Allereerst wordt de relatie tussen empowerment en sociaal kapitaal bekeken en vervolgens in paragraaf 5.2 de correlatie tussen sociaal kapitaal en participatie. Daarna zal in paragraaf 5.3 de relatie tussen sociaal kapitaal en samenwerking weergegeven worden en als laatste wordt in paragraaf 5.4 het effect op draagvlak bekeken.

4.1 Empowerment en sociaal kapitaal

De hypothese die in deze paragraaf aan bod komt is **H2=Empowerment-beleid leidt tot een hoger sociaal kapitaal**. De aard van deze relatie is causaal; *empowerment* zorgt voor een toename in het individueel sociaal kapitaal van wijkbewoners. *Empowerment* staat hier voor de mate waarin men zelf de omgeving positief kan beïnvloeden en dit ook zo ervaart.

In deze paragraaf worden drie voorbeelden van empowerment in de wijk gegeven. Alleen door helder te krijgen wat de inhoud van het beleid precies is, is duidelijk te maken hoe dit beleid sociaal kapitaal kan determineren. De vraag of er grond is om aan te nemen dat vormen van *empowerment* ook daadwerkelijk sociaal kapitaal veroorzaken wordt aan de hand van kwalitatieve data beantwoord. De drie voorbeelden van beleid gericht op de wijk EVA-Lanxmeer die hier aan bod komen zijn achtereenvolgens het interactief ontwerpproces, mandelige grond en het beheer openbaar groen.

4.1.1 Interactief ontwerpproces

Een essentieel onderdeel in het concept van de wijk EVA-Lanxmeer is de bewonersparticipatie die eraan ten grondslag ligt. Marleen Kaptein en haar stichting 'EVA' stonden voor een integraal concept van duurzame woningbouw waarin bewonersparticipatie als 'vroege en verregaande' mate van inspraak één van de acht 'sporen' is. Deze participatie betekende in de praktijk dat een afvaardiging van de toekomstige bewoners mocht meebeslissen tijdens de ontwerpfase van de wijk. Toekomstige bewoners hadden zich verenigd en reeds aangegeven een huis te willen kopen in de nog te bouwen wijk. Met deze personen is er in verschillende workshops gebrainstormd over de vormgeving van de wijk. "Onze wijk was een reactie op de opkomst van de VINEX wijken (...) We wilden een wijk waarin milieuvraagstukken tastbaar waren" zei een bewoner van het eerste uur. Dit tastbaar maken van milieuvraagstukken kwam erop neer dat vanuit een innovatief concept van duurzaam omgaan met het milieu zowel bewoners als buitenwereld weten 'hoe het ook kan'.

Natuurlijk staat EVA-Lanxmeer niet alleen als ecologische woonwijk. In vergelijkbare projecten van ecologisch bouwen met bewonersparticipatie hebben bewoners echter vaak, vanwege verkoopbaarheid en extra kosten, in moeten geven op een ecologische aspecten van het oorspronkelijke plan. In Eva-Lanxmeer is in de beginfasen de gemeente risicodragende partij geweest en met de politieke steun in het college van B&W zijn veel initiatieven bewaard gebleven². Omdat de kennis en de ambitie van stichting EVA resoneerde met de

² Het EVA-centrum & haar geïncorporeerde biovergistingsinstallatie ontbreken.

politieke en ambtelijke bereidheid bij de gemeente verliep het proces over het algemeen soepel. De partijen geven daarnaast ook aan dat er op gelijk niveau (meebeslissen) samengewerkt is.

Door toekomstige bewoners te betrekken in de realisatie van een ecologische wijk stimuleert men op een aantal wijzen sociaal kapitaal. Allereerst is door het sterke ideologische profileren van de wijk trekt men mensen aan die dit gedachtegoed steunen. Het delen van normen en waarden binnen een (tot op zekere hoogte) homogene groep is een indicator van sociaal kapitaal. Daarnaast zijn er in het interactieproces voldoende momenten geweest om elkaar te leren kennen waardoor er bindingen tussen personen konden ontstaan

4.1.2 Mandelige grond

In de eerste bouwfasen zijn de woningen gebouwd in een hovenstructuur. Deze vorm hield in dat een huis een privétuin had aan de buitenkant en de bouw een gezamenlijke tuin omsloot aan de binnenkant. Deze gezamenlijke tuin, formeel mandelige grond³ geheten, is eigendom van alle omwonenden. Via een vereniging van eigenaren zijn alle bewoners bezitters van een gelijk aantal vierkante meters zelf in te richten en zelf te onderhouden tuin. Welk stuk tuin van wie is, is niet bepaald. Hierdoor moet men samen beslissen over de inrichting van het gehele stuk. Ontwerp, bouwkosten en materialen worden (tot op zekere hoogte) door de gemeente vergoed. Deze extra kosten zijn reeds verwerkt in de grondprijs en nemen de nieuwe burens een discussie over de financiële investering uithanden. Met professionele begeleiding (procesbegeleider/ontwerper) wordt er met de nieuwe bewoners (voordat of vlak nadat) zij in de wijk komen te wonen bepaald hoe de tuin eruit komt te zien. Dit heeft een aantal voordelen. Zo leren de nieuwe bewoners elkaar in een vroeg stadium kennen op een ontspannen manier: het samen inrichten van een tuin. De professionele begeleiding zorgt ervoor dat het proces in goede banen geleid wordt en eventuele onenigheden opgelost worden. Het gevormde netwerk tussen burens is daardoor een basis voor sociaal kapitaal. De positieve effecten van dit beleid en het uitblijven van sterke negatieve ervaringen in de beginfasen kwam in de interviews vaak te sprake:

“Je leert elkaar kennen op een leuke manier, zonder dat er gezeur is over het geld. (...) Dat werkt.”

Niet alleen kent men elkaar bij naam, men kent ook de persoon zelf, het beroep dat hij uitoefent etc. De drempel om bij conflicten met de ander in gesprek te gaan, of om gezamenlijk actie te ondernemen is daardoor minder hoog. Ook vormt de tuin een ontmoetingsplek voor burens om de gelegde contacten te onderhouden. Het belang dat eenieder heeft bij het gedeelde doel (de collectieve tuin) vormt een stimulans voor het onderhouden van een (goede) band.

Door het opleggen van dit collectieve goed ontstaat er een gezamenlijk verantwoordelijkheidsgevoel voor een stuk (voor het oog) ‘openbaar’ groen. Mandelige grond speelt dan ook een belangrijke rol in het EVA gedachtegoed dat ten grondslag ligt aan de hele wijk. De overgang van privé naar semi-openbaar naar openbaar moet hierin een

³ De juridische definitie van mandelige grond is de volgende: “Mandeligheid ontstaat, wanneer een onroerende zaak gemeenschappelijk eigendom is van de eigenaars van twee of meer erven door hen tot gemeenschappelijk nut van die erven wordt bestemd bij een tussen hun opgemaakt notariële akte, gevold door inschrijving daarvan in de openbare registers” (BW boek 5 art. 60). ‘Gezamenlijk tuin’ kan misleidend zijn omdat de tuin niet alleen in gebruik gezamenlijk is, maar ook in eigendom. Dit gedeelde eigendomsaspect creëert duidelijker een gedeelde verantwoordelijkheid dan bij gezamenlijk gebruik.

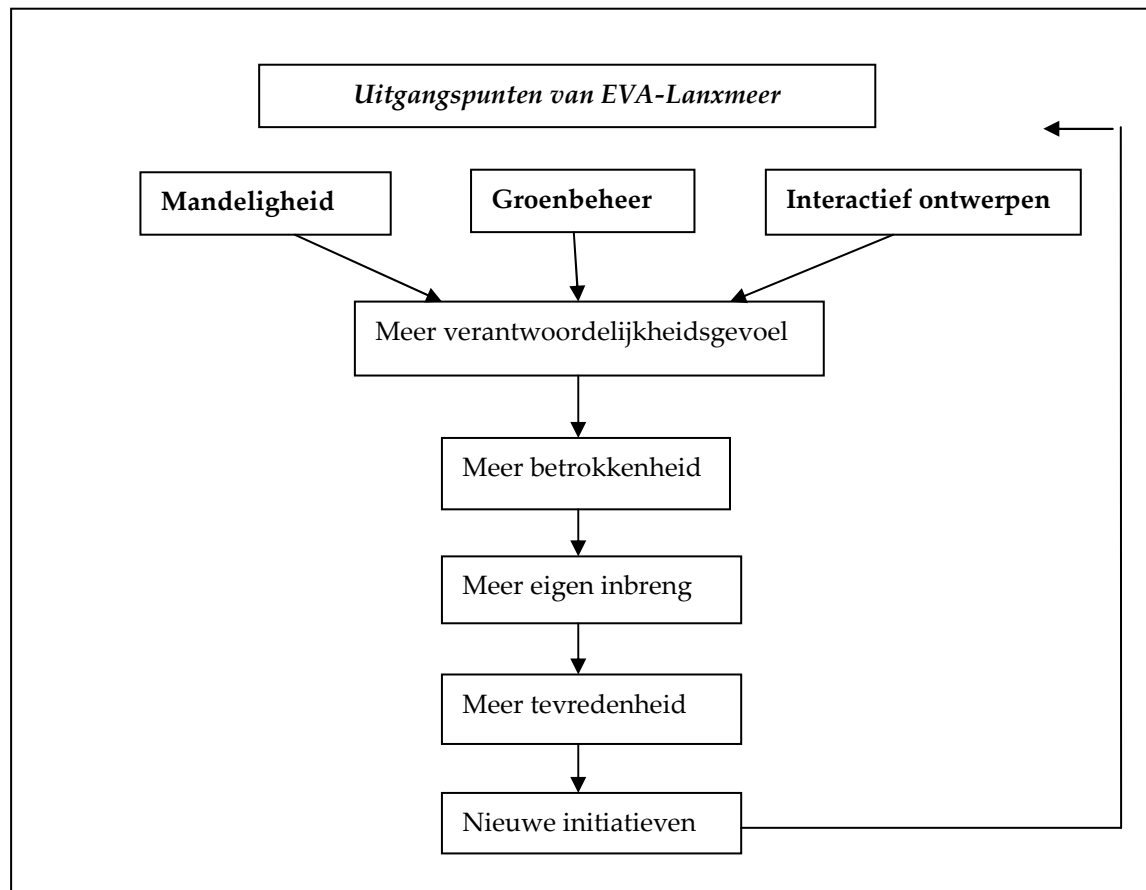
geleidelijke zijn. Dit uit zich niet alleen in visuele componenten (het niet mogen plaatsen van een afscheiding die de privé tuin isoleert) waardoor de wijk ruimer en groener oogt, maar ook in het verantwoordelijkheidsgevoel van bewoners. Zo ben je niet alleen verantwoordelijk voor het onderhouden van je eigen tuin, maar ook van de collectieve tuin. Daardoor is er ook een participatie in collectieve doelen vanzelfsprekender. Dit komt onder andere tot uiting door de oprichting van Terra Bella, een initiatief waarin bewoners het openbaar groen in de wijk te beheren. Hierdoor zijn bewoners individueel verantwoordelijk voor hun eigen tuin, op hof-niveau verantwoordelijk voor de gezamenlijke tuin, en op wijkniveau verantwoordelijk voor het openbare groen. Op verschillende niveaus interacteren mensen met elkaar en ervaren zij direct de vruchten van andermans en eigen betrokkenheid.

4.1.3 Terra Bella: Groenbeheer.

Terra Bella is een stichting die het groenbeheer in de wijk EVA-Lanxmeer voor het grootste deel voor haar rekening neemt. De stichting onderhoudt het openbaar groen in de wijk volgens ecologische principes en doet dit met de arbeidskracht van de bewoners van Lanxmeer. De Gemeente Culemborg evalueert periodiek de status van het groen en spreekt jaarlijks de doelstellingen met Terra Bella door. De gemeente betaalt de stichting het bedrag dat normaliter voor de werkzaamheden staat en het geld dat men overhoudt omdat bewoners op vrijwillige basis werken, mag de stichting naar eigen inzicht investeren in de wijk. De overdracht van deze verantwoordelijkheid van het onderhoud van openbaar groen is een duidelijke vorm van *empowerment* waarin een traditionele gemeentelijke verantwoordelijkheid overgedragen wordt naar de directe omwonenden.

Conclusie

De beleidstheorie waarin de drie samenwerkingsvoorbeelden samenvallen staat hieronder. Deze beleidstheorie is opgesteld naar aanleiding van interviews met toenmalige medewerkers van de gemeente.

Figuur 6.. De beleidstheorie voor de drie voorbeelden

In het model valt op dat via een verantwoordelijkheidsgevoel voor een groter geheel, betrokkenheid, een eigen inbreng tevredenheid en tenslotte weer nieuwe initiatieven tot doel heeft. De nieuwe initiatieven bevinden zich op het niveau van de drie genoemde voorbeelden en maken daardoor een cirkel. Opvallend is dat nergens sociaal kapitaal genoemd is. Sociaal kapitaal lijkt dat ook geen expliciet doel te zijn van deze vormen van interactief beleid. Impliciet speelt het wel een belangrijke rol. Door de extra verantwoordelijkheden aan bewoners worden zij zich meer betrokken en leren zij daardoor andere (toekomstige) bewoners kennen. Deze nieuwe bindingen vormen de basis voor sociaal kapitaal. Halt valt dus op dat sociaal kapitaal geen expliciet doel is van *empowerment*-beleid, maar eerder een impliciete gevolg.

Deze voorbeelden van beleid gericht op het samen inrichten van de leefruimte (*empowerment*) laten illustreren op een aantal wijzen hoe sociaal kapitaal veroorzaakt wordt. Ten eerste zijn er de contactmomenten tussen burens die samen hun toekomstige huis en toekomstige wijk vormgeven. Deze contactmomenten zijn de basis voor sociaal kapitaal. Men kent elkaar al voor men in de wijk woont. Daarnaast is er een gezamenlijk doel en een gezamenlijke verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor (bijvoorbeeld) de mandelige grond aangrenzend aan de woningen. Veel huizen hebben een relatieve achtertuin en het is verboden om die met een schutting af te scheiden van de mandelige grond. Door dit open stedenbouwkundig karakter en de grote ontmoetingskans in de gezamenlijke tuin zijn er voldoende momenten om onderlinge relaties te laten ontstaan en te onderhouden (Völker *et al* 2007). Het gezamenlijk onderhoud van het openbaar groen zorgt voor een collectief

streven en is een duidelijk voorbeeld van beleid gericht op *empowerment*: bewoners mogen *zelf* hun wijk vormgeven.

Concluderend kan gezegd worden dat er voldoende voorbeelden zijn gevonden hoe *empowerment* beleid sociaal kapitaal beïnvloedt. Sociaal kapitaal is nooit een expliciet doel geweest van gemeentelijk beleid, maar de bewoners zelf verantwoordelijk maken voor het inrichten van hun wijk wel. Er lijkt dus, uit de kwalitatieve gegevens uit het veld, voldoende grond om de hypothese **H2=Empowerment-beleid leidt tot een toename in sociaal kapitaal** aan te nemen. Het individueel sociaal kapitaal onder bewoners in de wijk Lanxmeer zal, door de redelijk homogene bewonersgroep, het hoge opleidingsniveau en hoge inkomensniveau al voldoende mate aanwezig zijn, maar aangenomen kan worden dat de genoemde beleidsmaatregelen als een katalysator gewerkt hebben om bindingen met buurtbewoners en de buurt te creëren en te onderhouden.

4.2 Sociaal kapitaal en participatie

In deze paragraaf staat de toetsing van de volgende hypothese centraal: **H3=Sociaal kapitaal hangt samen met de mate van participatie.**

Participatie in beeld

Om deze hypothese goed te kunnen beoordelen is het belangrijk om te omschrijven wat precies onder participatie valt en wat niet. In het kader van dit onderzoek is dit afgebakend tot participatie in activiteiten van de bewonersvereniging, activiteiten van de werkgroepen en bestuurslidmaatschap van de werkgroepen. Voor wijk bewoners in EVA-Lanxmeer zijn er echter meer manieren om iets voor de wijk te doen. Letterlijk en figuurlijk is het 'dichtst bij huis' namelijk de mandelige tuinen van de bewoners. Via een Vereniging van Eigenaren is iedere bewoner eigenaar van een onbepaald stuk mandelige grond. Vrijwel iedereen participeert dan ook in die zin al:

"Het ligt er met net aan wat je als participatie ziet. In de mandelige tuinen participeert zeker 90% van de bewoners" (wijkbewoner)

De rol van participatie en het gezamenlijke verantwoordelijkheidsgevoel is in het EVA gedachtegoed van de wijk sterk verankerd. De idee is dat via een geleidelijke overgang van privé naar semi-openbaar naar openbaar een gezamenlijk verantwoordelijkheidsgevoel gecreëerd wordt. Een verdere stap in dit concept is dan ook het beheer van het openbaar groen, een taak die normaliter door de gemeente (of een ingehuurde partij) verricht wordt. Sinds een aantal jaar zorgen Lanxmeer-bewoners dan ook voor het groen in hun eigen wijk. De mate waarin bewoners hierin participeren is, voor het werk dat gedaan moet worden, heel redelijk. Per activiteit, ook wel 'klusdagen' geheten, neemt er gemiddeld van 10% van de huishoudens in EVA-Lanxmeer een bewoner deel ('Rapport Bewonersparticipatie in het Openbaar Groenbeheer' – Universiteit Wageningen, 2011).

Het openbaar groenbeheer valt onder de verantwoordelijkheid van Terra Bella. Nu een stichting maar vroeger een werkgroep opgezet door bewoners in de wijk. Via dit soort werkgroepen kunnen bewoners zich organiseren en gebruikmakend van de faciliterende centrale rol van de BEL om met de gemeente of andere werkgroepen in contact komen. De werkgroepen zijn ofwel structureel⁴ ofwel incidenteel⁵ van aard. De participatie in deze werkgroepen is groot. Van de respondenten heeft 23,7% aangegeven dat ze in het verleden bestuurslid is geweest van een werkgroep en 17,9% heeft aangegeven dat op het moment van meten te zijn.

Motivatie voor participatie

Deze (wijk)participatie is vrijwillig. Bewoners hebben dus geen enkele verplichting om deel te nemen. Het is daarom des te interessanter om te kijken wat mensen beweegt om deel te nemen in wijkgerelateerde activiteiten. Het blijkt dat er geen sprake van is dat bewoners elkaar controleren op hun activiteit: zo is 71,7% van de bewoners het helemaal oneens of oneens met de stelling 'Bewoners die niet participeren worden daarop aangesproken'. Een

⁴ Bijvoorbeeld 'TopLa' (toetsingplanontwikkeling), 'Terra Bella' (groenbeheer), 'Verkeer', 'Autodelen'.

⁵ Gelegenheidswerkgroepen die vooral probleemgericht werken en daarna opgeheven worden. Bijvoorbeeld 'Stank' (stankoverlast), 'Droge Voeten' (wateroverlast)

23,3 % van de ondervraagden is het hier noch mee eens, noch mee oneens en een klein deel van 5% is het eens met de stelling en ziet dat bewoners inderdaad aangesproken worden als ze niet participeren.

De verwachting dat men participeert is er daarentegen zeker. Op de stelling 'In mijn wijk wordt er over het algemeen verwacht dat men participeert in gezamenlijke activiteiten' is 3.3% procent het helemaal mee eens, 56.7% mee eens, 21.7 % het noch mee eens/noch mee oneens en 18.3% het mee oneens. Een meerderheid van de mensen ziet dus wel een verwachting dat men moet participeren, maar tegelijkertijd ervaart ook een meerderheid dat mensen er niet op aangesproken worden als ze het niet doen.

De gedeelde verwachting van participerende buurtgenoten hangt samen met het karakter van de wijk. Het samen inrichten van de leefomgeving is een centraal punt in het gedachtegoed van Lanxmeer. Of zoals een voormalig ambtenaar van de gemeente Culemborg het stelt:

"Zeggenschap over de inrichting van het eigen leven (en leefomgeving) is, voor zover dat kan met respect voor de belangen van anderen, een streven op zich."

De bewoners van de wijk Lanxmeer verwachten dus de mogelijkheid om via participatie hun eigen leven in te richten. Het zou zelfs interessant zijn om te onderzoeken in hoeverre mensen in EVA-Lanxmeer komen wonen, juist vanwege de focus op participatie. Een mogelijke exclusieve samenhang van sociaal kapitaal met participatie (hetgeen in dit stuk niet beweerd wordt) is dus in twijfel te trekken. Er zijn verschillende redenen en oorzaken om te participeren, die verder gaan dan sociaal kapitaal alleen.

Sociaal kapitaal en participatie

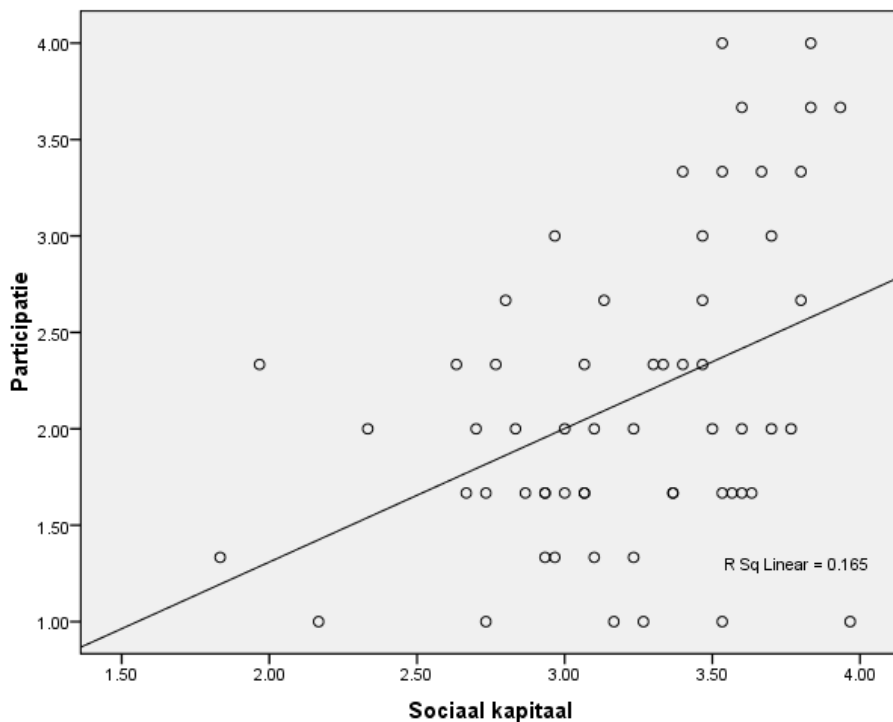
De hypothese is dat sociaal kapitaal correleert met de mate van participatie van individuen in de wijk. Om de mate van participatie van respondenten te bepalen is gebruik gemaakt van een combinatie van 3 items uit de enquête. De definitie van participatie in dit onderzoek is dan ook wijkparticipatie via bewonersvereniging of werkgroep. Dit is een combinatie tussen de vragen naar (1) de aanwezigheid bij bijeenkomsten bij de BEL (2) de aanwezigheid bij activiteiten van de verschillende werkgroepen en (3) de vraag of men bestuurslid is/is geweest van een werkgroep. De Cronbach's alpha van deze drie vragen is met een waarde van 0.732 voldoende hoog bevonden. In de onderstaande tabel zijn de frequenties van de verschillende scores op de samengestelde variabele 'mate van participatie' aangegeven.

Tabel 5. Frequentietabel Participatie

<i>Score Participatie</i>	<i>Aantal</i>	<i>Percentage</i>	<i>Cumulatief</i>
<1.00	0	0	0
1.00	6	10.2	10.2
1,33	5	8.5	18.6
1,66	14	23.7	42.4
2.00	10	16.9	59.3
2.33	8	13.6	72.9
2.66	4	6.8	79.7
3.00	3	5.1	84.7
3.33	4	6.8	91.5
3.66	3	5.1	96.6
4.00	2	3.4	100
>4.00	0	0	100
Totaal	59	100	100

De toetsing naar de correlatie tussen participatie en sociaal kapitaal is gedaan met behulp van Pearson's R. De correlatie is zeer significant positief bevonden (0.406, $p=0.001$). Dit betekent dat wijkbewoners met een hoog sociaal kapitaal ook meer participeren dan bewoners met een laag sociaal kapitaal. Hieronder is in een figuur sociaal kapitaal uitgezet tegenover participatie. Het is duidelijk te zien dat hoge waarden voor sociaal kapitaal een hogere waarde voor participatie betekenen.

Sociaal kapitaal uitgezet t.o.v. participatie (lineair)

Figuur 7. Sociaal kapitaal uitgezet t.o.v. participatie (lineair)

Conclusie

Participatie in de wijk Lanxmeer kan op veel manieren plaatsvinden. Niet alleen in de mandelige tuinen, maar ook in het onderhouden van het openbaar groen. Vrijwel alle bewoners in de wijk participeren wel op de een of andere manier. In dit onderzoek is echter, in het kader van interactieve beleidsvorming, vooral gekeken naar de participatie in werkgroepen en de bewonersvereniging. Deze organisatievormen hebben makkelijk toegang tot de gemeentecontacten en vormen voor de gemeente een duidelijk (thematisch) aanspreekpunt.

De verwachting naar de relatie tussen sociaal kapitaal van individuele bewoners en hun participatie is kwantitatief bekeken. De verwachte relatie bleek inderdaad zeer significant positief aanwezig. Deze sterke correlatie betekent dat bij een toename van individueel sociaal kapitaal, in de vorm van vertrouwen, gedeelde normen en waarden, groepskenmerken, gemeenschapsgevoel, wijkbindingen en eensgezindheid ook een toename in participatie van wijkgerelateerde activiteiten te zien is.

De hypothese **H3=Sociaal kapitaal hangt samen met de mate van participatie** moet dus aangenomen worden.

4.3 Sociaal kapitaal en samenwerking

Sociaal kapitaal kan op meerdere manieren een positief samenhang vertonen met samenwerking via interactieve beleidsvorming. Zo functioneren de vertrouwensrelaties, inherent aan sociaal kapitaal, als een smeermiddel in een (nieuwe) samenwerking en zorgt dit voor een effectievere vorm van samenwerking (Rohe 2004). De meerwaarde in het delen van informatie via (nieuwe) bindingen in sociaal kapitaal is door verschillende auteurs genoemd. Zo heeft sociaal kapitaal van participanten aan deze processen invloed op de (mate van) gedeelde informatie, het verminderen van conflicten, en het initiëren van nieuwe vormen van samenwerking (Mandarano 2009; Innes et al. 1994; Innes & Booher 1999). Ook Wondolleck & Yaffee (2000) claimen dat het delen van informatie via de bindingen van sociaal kapitaal kan leiden tot wederzijds begrip, betere coördinatie en een betere omgang met uitdagingen in de toekomst.

In dit onderzoek is het concept samenwerking op twee wijzen geoperationaliseerd. Op de eerste plaats met behulp van een inschaling op de participatieladder. Dit betekent dat respondenten op vier cases van interactieve beleidsvorming de door hun ingeschatte vorm van samenwerking moeten aangeven. Onduidelijkheid over de rol van participanten in een interactieve beleidsvorming is namelijk een bekende oorzaak voor een negatieve beoordeling van die samenwerking (Pröpper & Steenbeek 1999). Wijkbewoners met weinig contacten in de wijk (een lager sociaal kapitaal) zijn hierover slechter geïnformeerd (Boedeltje 2009). De verwachting is dus dat sociaal kapitaal negatief correleert met de inschattingsafwijking van de soort samenwerking: een lager sociaal kapitaal betekent een slechtere inschatting.

Daarnaast is ook de proces tevredenheid van de vier cases van interactieve beleidsvorming meegenomen. Voor personen met een hoog sociaal kapitaal is te verwachten dat zij op een betere manier samenwerken dan personen met een laag sociaal kapitaal. De samenwerking wordt effectiever (Rohe 2004), er wordt mee informatie gedeelde (Innes et al. 1994) en kent meer wederzijds begrip voor elkaars standpunten (Wondolleck & Yaffee 2000). De verwachting is dat sociaal kapitaal daarom positief correleert met proces tevredenheid.

4.3.1 Participatieladder.

De participatieladder zoals opgesteld door Edelenbos (2000) is gebruikt voor de meting in de enquête. Respondenten kregen de vraag om in te schatten op welke wijze/in welke mate er samengewerkt is. Zowel aan personen die goed bekend zijn met de samenwerking als voor zij die dat niet zijn is dit gevraagd. De vraag is **“Hoe schat u de aard van de contacten in: de (betrokken werkgroep) heeft met de gemeente ...(antwoord); 1) niet samengewerkt 2) heeft alleen informatie gekregen van de gemeente 3) heeft advies gegeven aan de gemeente 4) meebeslist 5) meebeslist en meegedaan aan de uitvoering.**

Figuur 8 De participatieladder Edelenbos (2000)

De antwoorden van de respondenten zijn vergeleken met de werkelijke mate van samenwerking. Deze is opgesteld door mijzelf aan de hand van interviews met de betrokkenen en gecontroleerd met de inschaling van een lid van het bestuur van de bewonersvereniging. Het verschil tussen de ingevulde en vastgestelde waarde is de afwijking. De richting van deze afwijking (overschatting of onderschatting) is interessant⁶ maar hier niet meegenomen; de waardes zijn absoluut gemaakt. In de frequentietabel hieronder is per waarde het aantal respondenten per casus te zien.

Tabel 6 Frequentietabel afwijking inschaling participatieladder

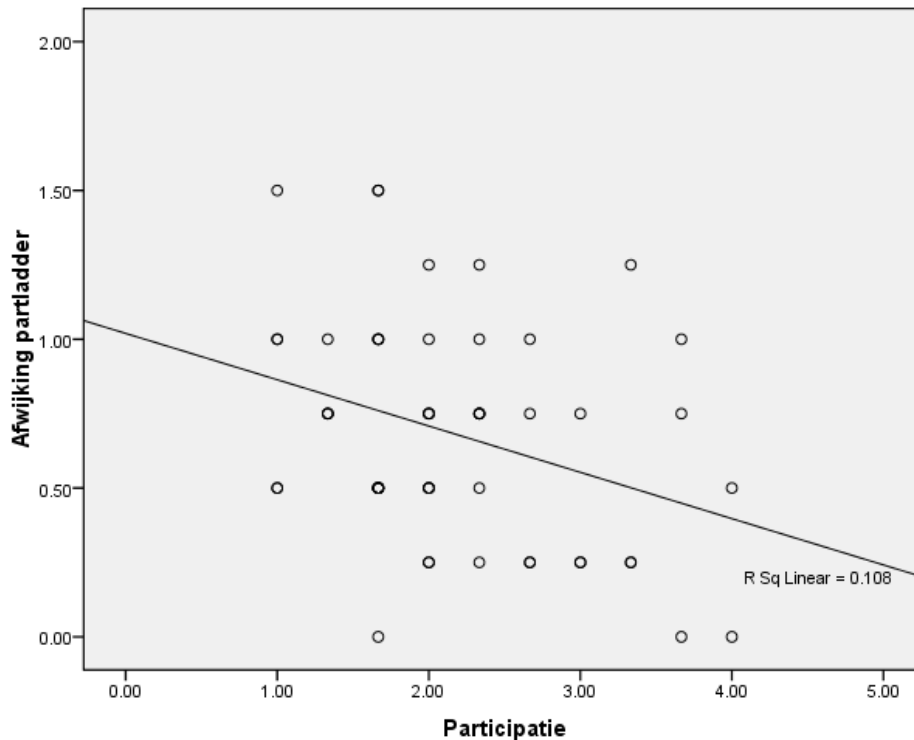
<i>Score afwijking</i>	<i>Case 1 (BL=3)</i>	<i>Case 2 (DV=4)</i>	<i>Case 3 (PK=5)</i>	<i>Case 4 (TB=5)</i>
0	41	40	7	35
1	9	7	11	12
2	4	7	31	5
3	0	0	2	2
4	0	0	3	0
Totaal	54	54	54	54
Gemiddelde	0.31	0.39	1.68	0.52

Het valt op dat bij 3 van de 4 cases een meerderheid niet hebben afgeweken van de vastgestelde waarde. Bij case 3 is opvallend dat 31 personen twee punten afwijken en gemiddeld 1,68 punt afgeweken wordt. De reden hiervoor ligt waarschijnlijk in de controversiële aard van de case, hier wordt in de paragraaf draagvlak op teruggekomen.

Om de samenhang met sociaal kapitaal te kunnen meten is gekozen om de scores op de verschillende cases per respondent te middelen. Aan de hand van deze nieuwe samengestelde variabele is het mogelijk om te toetsen of een slechtere inschatting (een hogere afwijking) inderdaad samenhangt met een lager sociaal kapitaal. De waarde van Pearson's R blijkt na toetsing niet significant te zijn. De verwachting dat men met een hoog sociaal kapitaal beter de samenwerking kan inschatten, kan dus niet bevestigd worden. Wel valt op dat als de relatie met participatie getoetst wordt deze correlatie wel significant is. De mate van participatie vertoont een significant negatieve samenhang (-0.329, $p < 0.05$) met het gemiddelde verschil in inschaling op de participatieladder. Dit betekent dat personen die meer participeren minder afwijken met het beoordelen van de (mate van) interactieve beleidsvorming.

⁶ Participanten van processen van interactieve beleidsvorming lijken de mate van samenwerking te overschatten, niet-participanten onderschatten juist de mate van inspraak. (zie o.a. Boedeltje 2009)

Mate van participatie en afwijking op de participatieladder

Figuur 9. Mate van participatie uitgezet tegen het verschil tussen geschatte en werkelijke waarde op de participatieladder.

Deze samenhang is verklaarbaar als men bedenkt dat actieve buurtbewoners waarschijnlijk bekender zijn met de vier voorbeelden van interactieve beleidsvorming. Na toetsing blijkt inderdaad de correlatie tussen bekendheid van de samenwerking (gemeten in een schaal van 0-10) en sociaal kapitaal niet significant, maar een correlatie tussen bekendheid van de samenwerking en participatie zeer significant (0.348, $p < 0.01$). Dit houdt in dat een hoog sociaal kapitaal dus niet betekent dat men bekender is met samenwerkingsvormen en dus ook niet dat men beter kan inschatten hoe de samenwerking eruit ziet (op welke trede van de participatieladder).

4.3.2 Procestevredenheid

Naar de procestevredenheid van vormen van interactieve beleidsvorming is gevraagd via de vragen hoe tevreden men per case over het procesverloop is. Alleen de personen die bij de voorafgaande vraag omtrent hun bekendheid van de samenwerking in kwestie een 5 of hoger (schaal 0-10) hebben ingevuld konden deze vraag invullen. Hierdoor is het aantal datapunten op deze vraag kleiner, maar hebben daarentegen alleen personen die aangegeven hebben de samenwerking te kennen de vraag ingevuld. In de onderstaande frequentietabel is te zien dat de bij elke case minstens helft van de personen geen uitgesproken mening heeft en als antwoord 'neutraal' invulde. Per case is de verdeling verschillend en zijn er over het bestemmingsplan (BL) evenveel mensen tevreden als ontevreden, bij de case 'Droge Voeten' meer mensen tevreden dan ontevreden, bij de case 'Parkeren in de wijk'

duidelijk veel meer mensen ontevreden en is men over het onderhoud openbaar groen (TB) duidelijk het meest tevreden.

Tabel 7. Frequentietabel procestevredenheid cases

<i>Antwoordcategorie</i>	<i>Case 1 (BL)</i>	<i>Case 2 (DV)</i>	<i>Case 3 (PK)</i>	<i>Case 4 (TB)</i>
Zeer ontevreden	1	0	4	0
Ontevreden	5	2	8	0
Neutraal	19	10	19	17
Tevreden	6	7	5	28
Zeer tevreden	0	0	0	5
Totaal	31	19	36	40

Als de procestevredenheid over deze 4 cases wordt gemiddeld kan de relatie met sociaal kapitaal bekeken worden. Van deze samengestelde variabele wordt verwacht dat deze correleert met sociaal kapitaal. Na toetsing met Pearson's R blijkt echter dat deze relatie niet significant is. De relatie tussen sociaal kapitaal en een hogere tevredenheid omtrent het proces kan dus niet aangetoond worden. Ook de correlatie met participatie en procestevredenheid blijft uit. Noch van sociaal kapitaal noch van mate van participatie valt dus te zeggen dat ze de mate van procestevredenheid van een samenwerking wel of niet kunnen voorspellen.

4.3.3 Conclusie

In deze paragraaf zijn tweeapecten van een interactieve beleidsvorming uitgelicht en is gekeken in hoeverre deze correleren met sociaal kapitaal. De hypothese was dat sociaal kapitaal met een tweetal aspecten van samenwerking zou correleren.

Eenzijds was de verwachting dat door een hoger sociaal kapitaal, en de betere informatievoorziening die daarmee gepaard gaat (Innes et al. 1994), actoren beter kunnen inschatten wat de 'participatietrede' van een case is. Deze relatie bleek niet significant te zijn. De relatie tussen participatie en het inschatten van de participatietrede was wel significant; personen die meer participeren hebben een lagere afwijkende score bij de inschatting op de participatieladder.

Anderzijds was de verwachting dat sociaal kapitaal een hogere mate van procestevredenheid zou betekenen door een betere informatietoegang, minder conflicten en meer wederzijds begrip (Innes et al. 1994; Wondolleck & Yaffee 2000). Ook deze relatie was niet significant; een hoger sociaal kapitaal gaat niet gepaard met een grotere procestevredenheid.

Om deze redenen kan de hypothese dat sociaal kapitaal leidt tot een betere samenwerking kan dus noch bevestigd nog ontkend worden. De hypothese **H4= Sociaal kapitaal zorgt voor kwalitatief betere samenwerkingsprocessen** kan dus niet aangenomen worden. De aspecten van samenwerking waarvan verwacht werd dat deze samenhangen met sociaal kapitaal blijken hiermee geen significante correlatie te vertonen.

Verder blijkt echter wel dat de twee variabelen in kwestie, procestevredenheid en het kunnen inschatten van de participatietrede, onderling significant correleren (-0.248, $p < 0.05$). Dit betekent dat naar mate men beter weet op welke wijze men samengewerkt heeft, men ook meer tevreden is over deze samenwerking. Deze onduidelijkheid over de rolverdeling in interactieve beleidsvorming lijkt een ontevredenheid over dit proces met zich mee te brengen. Dit is precies wat Pröpper & Steenbeek (1999) aangeven:

“Als er geen duidelijkheid is over de rol van het bestuur en de participanten, worden al snel over en weer de verkeerde verwachtingen gecreëerd, wat de resultaten niet ten goede zal komen” (Pröpper & Steenbeek 1999, p 152).

Communicatie en duidelijkheid van de rolverdeling is binnen een interactief beleidsvormingsproces dus een belangrijke determinant voor de tevredenheid van het samenwerkingsproces.

4.4 Draagvlak

Van personen met een hoog sociaal kapitaal, die bekender zijn met de samenwerkingsvorm, is bekend dat zij de uitkomst meer zullen waarderen als zij het proces beter beoordelen (Richardson 1983). Personen die goed bekend zijn met de samenwerking, of hierin geparticipeerd hebben begrijpen uitkomsten beter waardoor steun en draagvlak kan ontstaan (Pröpper & Steenbeek 1999). Zowel de relatie tussen participatie en draagvlak als de relatie tussen proceseigenschappen van de samenwerking en draagvlak zijn dus relevant om te onderzoeken. De hypothese die in deze paragraaf centraal staat is dan ook de volgende:

H1= Een hoge mate van participatie en betere samenwerking **leiden tot** een groter draagvlak.

De effecten van participatie in interactieve beleidsvorming wordt op de eerste plaats verwacht op de mate van tevredenheid over de uitkomst van het proces. Deze tevredenheid is gemeten per case en respondenten hebben op een 5-puntsschaal van zeer ontevreden naar zeer tevreden aan een antwoord moeten kiezen. De frequentietabel van deze items op tevredenheid op de uitkomst is hieronder weergegeven.

Tabel 8. Frequentietabel Tevredenheid uitkomst over de 4 cases

<i>Antwoordcategorie</i>	<i>Case 1 (BL)</i>	<i>Case 2 (DV)</i>	<i>Case 3 (PK)</i>	<i>Case 4 (TB)</i>
Zeer ontevreden	4	2	7	3
Ontevreden	8	4	14	0
Neutraal	28	41	31	6
Tevreden	14	6	2	31
Zeer tevreden	0	1	0	14
Totaal	54	54	54	54

Het eerste dat opvalt aan de tabel is de verdeling van de antwoorden. Bij de cases 3 en 4 is er een grotere spreiding van de antwoorden zichtbaar. Relatief minder mensen geven een neutraal antwoord en meer mensen hebben een uitgesproken mening. Een reden hiervoor kan zijn dan respondenten terughoudender zijn over de cases die ze minder goed kennen dan de cases waar ze bekender mee zijn. Hieronder is de frequentietabel nogmaals weergegeven met percentages in plaats van absolute getallen en de gemiddelde bekendheid van per case.

Tabel 9. Frequentietabel (in percentages) van tevredenheid op uitkomst samenwerking

<i>Antwoordcategorie</i>	<i>Case 1 (BL)</i>	<i>Case 2 (DV)</i>	<i>Case 3 (PK)</i>	<i>Case 4 (TB)</i>
Zeer ontevreden	7.4	3.7	13.0	5.6
Ontevreden	14.8	7.4	25.9	0
Neutraal	51.9	75.9	57.4	11.1
Tevreden	25.9	11.1	3.7	57.4
Zeer tevreden	0	1.9	0	25.9
Totaal	100	100	100	100
Gemiddelde bekendheid (0-10)	5.56	4.91	7.78	8.18

In de tabel valt op dat de cases met een hoge bekendheid (3 & 4) veel sterker naar een kant neigen dan de cases die gemiddeld minder bekend zijn (1 & 2). De mate van bekendheid lijkt dus met de sterkte van goedkeuring/afkeuring met het samenwerkingsproduct samen te hangen. Inhoudelijk is dus ook goed te verklaren als we zien dat wat betreft de cases 'bestemmingsplan' en 'droge voeten' dit voor een kleine groep mensen relevant en slechts een kleine groep met beleid hieromtrent te maken krijgt. De veel bekendere cases, zoals het parkeren in de autoluwe woonwijk en het gezamenlijk groenonderhoud raken iedereen en laat eenieder er een mening over vormen. Als er een nieuwe variabele aangemaakt wordt, die de mate van 'uitgesprokenheid' vertegenwoordigt⁷, blijkt de correlatie tussen bekendheid en uitgesprokenheid vrijwel significant (0.243, $p=.077$). Bij een significant niveau zou dit betekenen dat naar mate men bekender is met de samenwerking, men deze samenwerking ook meer positief/meer negatief beoordeeld.

4.4.2 Participatie en draagvlak

Om te kijken of draagvlak (wat betreft de uitkomst van het interactief beleid) inderdaad samenhangt met participatie, zijn de gemiddelden per respondent over de vier cases berekend. De waarden van deze gemiddelde mate van draagvlak varieert tussen 1 – 5. Het draagvlak is vervolgens ingedeeld in drie categoriën; hoog middel en laag. Om de verwachte afhankelijkheidsrelatie te toetsen moet via Pearson's chi-kwadraat de significantie bekeken worden. Omdat deze functie een ordinaal meetniveau vereist is het interval niveau van participatie omgeschaald naar de categorieën 'hoge' en 'lage' mate van participatie. Hierin vertegenwoordigen de waarden 0 tot en met 2 een lage participatie en de restwaarde (>2 t/m 4) een hoge participatie. In de kruistabel hieronder zijn de waardes voor elke cel weergegeven.

Tabel 10. Kruistabel participatie en draagvlak (absolute frequenties)

	<i>Lage participatie</i>	<i>Hoge participatie</i>	<i>Totaal</i>
Weinig draagvlak	7	5	12
Gematigd draagvlak	15	10	25
Groot draagvlak	9	8	17
<i>Totaal</i>	<i>31</i>	<i>23</i>	<i>54</i>

Zoals ook uit tabel op te maken is, is het verband niet significant aanwezig ($p>0.05$). Wijkbewoners die dus een veel participeren zijn niet per definitie meer tevreden over de uitkomst. Dit spreekt de ontwikkelingstheorie tegen, die juist stelt dat van actoren die meer participeren te verwachten is dat deze ook de uitkomst van het interactieve proces meer accepteren. Belangrijk is hier wel dat niet naar de acceptatie van de uitkomst maar naar de tevredenheid omtrent de uitkomst gevraagd is. Het is denkbaar dat men een uitkomst accepteert, door zich 'erbij neer te leggen', maar hier niet tevreden mee is. Het verwachte verband tussen participatie en draagvlak is dus niet aanwezig.

⁷ De waardes van deze variabele zijn de afwijking ten opzichte van het antwoord 'neutraal': dus zeer (on)tevreden=2, (on)tevreden=1, neutraal=0. De richting van de tevredenheid (tevreden/ontevreden) is niet meegenomen, slechts de mate waarin men een uitgesproken mening heeft over de uitkomst van het beleid.

4.4.3 Samenwerking en draagvlak

De andere relatie met draagvlak zijn de twee aspecten van samenwerking die in het voorafgaande naar voren zijn gekomen; de mate van procestevredenheid en het inschatten van de participatietrede. Verwacht wordt dat 1) als men meer tevreden is over het procesverloop van de samenwerking men meer tevreden is over de uitkomst van die samenwerking en 2) naar mate men beter kan inschatten op welke wijze er samengewerkt is men ook meer tevreden is over de uitkomst.

Ook het verband tussen procestevredenheid en draagvlak is getoetst. Het blijkt dat de mate van tevredenheid over het proces zeer significant samenhangt met de mate van tevredenheid over de uitkomst (0.416, $p < .01$). Beoordeling van het proces en beoordeling van de uitkomst hangen dus sterk samen. De richting van dit verband is aan de hand van deze toets niet te bepalen; de causaliteit zou de andere kant op kunnen werken. De genoemde ontwikkelingstheorie in de literatuur duidt er echter op dat procestevredenheid 'uitkomsttevredengheid' veroorzaakt, en niet andersom (Richardson 1983, Pröpper & Steenbeek 1999).

Het andere aspect van succesvolle interactieve beleidsvorming is de duidelijkheid over de rolverdeling. Deze is gemeten door het verschil te meten tussen waar respondenten de samenwerking inschalen en waar op de participatietrede de samenwerking daadwerkelijk zit. De verwachting is dat een grotere tevredenheid over de uitkomst samenhangt met een lager verschil voor deze 'inschatting participatietrede'. Na toetsing blijkt de richting van het verband inderdaad negatief (kleiner verschil = meer draagvlak) maar niet statistisch significant ($p > .05$).

Wat betreft de formele kenmerken van interactieve samenwerking die hier getoetst zijn moet dus gezegd worden dat deze maar gedeeltelijk samenhangen met tevredenheid ofwel draagvlak. Een significante correlatie tussen draagvlak en helderheid omtrent de soort samenwerking bleef uit. Procestevredenheid bleek daarentegen, zoals de verwachting was, wel samen te hangen met deze tevredenheid.

Concluderende kunnen we dus stellen dat de hypothese **H1= Een hoge mate van participatie en betere samenwerking leiden tot een groter draagvlak**. verworpen moet worden. Van de verwachte verbanden was er geen significant verband te vinden, met de uitzondering voor de relatie tussen procestevredenheid en draagvlak. Deze relatie is significant positief en het is aan te nemen dat procestevredenheid leidt tot tevredenheid omtrent de uitkomst van het beleid (draagvlak).

4.4.4 Draagvlak op andere manieren

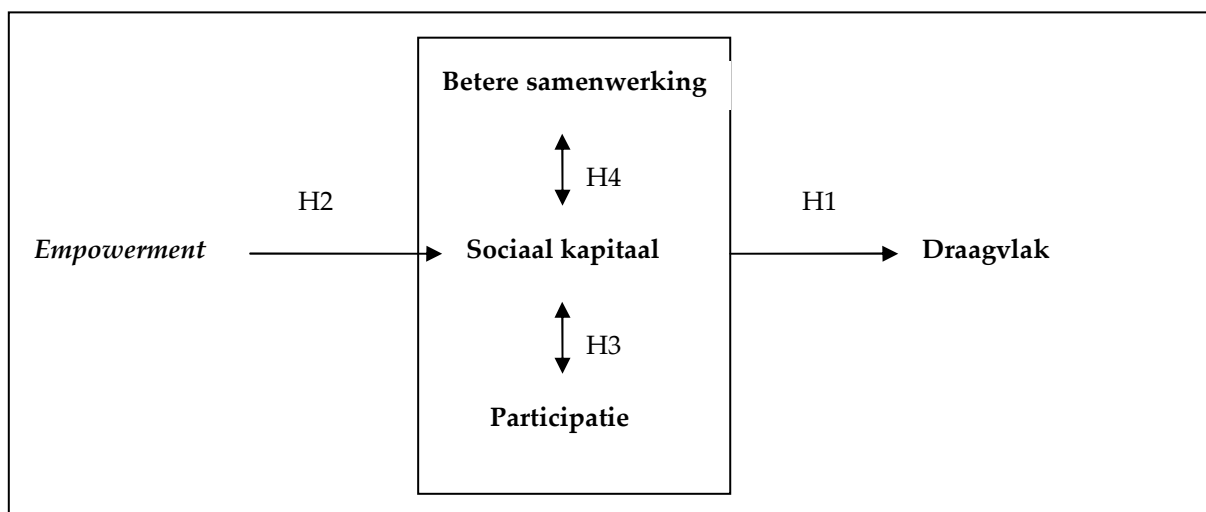
Als we breder kijken dan het toetsen van draagvlak aan de tevredenheid omtrent de uitkomst van het beleid *an sich* vallen een aantal zaken op. Als bijvoorbeeld gekeken wordt naar de samenhang met het wooncijfer dat mensen geven voor het wonen in hun wijk (1-10) valt op dat dit sterk samenhangt met participatie (.259, $p < 0.05$) en zeer sterk samenhangt met sociaal kapitaal (.491, $p < 0.01$). Alhoewel dit geen onderdeel is van de analyse is deze bevinding opvallend. Dit betekent dat bij het stimuleren van sociaal kapitaal of participatie men mogelijk (!) ook het woongenot zou kunnen vergroten.

5. Conclusie

Interactieve beleidsvorming is niet meer weg te denken uit het openbaar bestuur. Naast nationale en regionale overheden maken met name lokale overheden gebruik van deze vorm van directe democratie (Edelenbos 2000). In dit onderzoek is de rol van sociaal kapitaal binnen interactieve beleidsvorming op lokaal gemeentelijk niveau onderzocht. De aanleiding hiervoor is de vraag van de Gemeente Culemborg naar enerzijds hoe succesvol de bewonersparticipatie van haar wijk EVA-Lanxmeer is geweest en anderzijds hoe dit verklaard kan worden. De centrale vraag die in dit onderzoek centraal staat is dan ook:

In welke mate en waarom is de bewonersparticipatie in EVA-Lanxmeer succesvol geweest?

Om deze vraag te beantwoorden is gebruikgemaakt van een nieuw eigen model. In dit model zijn de hypothesen zoals afgeleid uit de literatuur in hun verwachte onderlinge samenhang weergegeven. In deze case-study zijn tussen vier concepten een aantal hypothesen getoetst om te kijken in hoeverre *empowerment*-beleid, zoals interactieve beleidsvorming, draagvlak kan voorspellen.

Figuur 10. Model naar de relatie van empowerment met draagvlak

De eerste hypothese die getoetst is, is **H2=Empowerment-beleid leidt tot een hoger sociaal kapitaal**. Deze hypothese komt voort uit Narayan & Cassidy (2001) waarin het geven van inspraak en verantwoordelijkheid (*empowerment*) een belangrijke determinant van sociaal kapitaal bevonden is. In dit onderzoek is deze relatie getoetst aan de hand van kwalitatieve gegevens. Drie vormen van beleid van *empowerment* zijn naar voren gebracht: het interactief ontwerpen van de wijk, het door buurtbewoners onderhouden van het gezamenlijk groen en de mandelige grond. Alle drie de voorbeelden blijken contexten te creëren waarin wijkbewoners een zekere verantwoordelijkheid krijgen met betrekking tot de inrichting van hun wijk. Het inrichten van deze ruimte laat bewoners, zelfs voor zij hun huis intrekken, elkaar ontmoeten en met een gezamenlijk doel zich inspannen. Hierdoor faciliteert men het ontstaan van onderlinge bindingen; de structurele component van sociaal kapitaal. Door de gezamenlijke verantwoordelijkheid omtrent de gedeelde, mandelige, tuinen en het

gezamenlijke onderhoud van het openbaar groen is de ontmoetingskans groot. Hierdoor worden sociale bindingen niet alleen gecreëerd maar vooral ook onderhouden, een ander belangrijk aspect in het ontstaan van sociaal kapitaal in een buurtcontext (Völker et al 2007). De hypothese dat *empowerment* leidt tot een hoger sociaal kapitaal kan dus aangenomen worden.

De tweede relatie die getoetst is, is de relatie tussen sociaal kapitaal en participatie. In de literatuur is gebleken dat sociaal kapitaal een positief effect heeft op verschillende vormen van (publieke) participatie (Putnam 2000, Narayan & Cassidy 2001). De hypothese is dan ook dat **Een groot sociaal kapitaal hangt samen met een hogere mate van participatie (H3)**. In dit onderzoek blijkt inderdaad sociaal kapitaal zeer significant te correleren met participatie. Alhoewel op basis van deze gegevens niets over de causaliteit van de relatie gezegd kan worden, is wel aangetoond dat bewoners met een hoog sociaal kapitaal ook meer participeren in wijkgerelateerde zaken. De hypothese kan dus aangenomen worden

De derde getoetste relatie is die tussen sociaal kapitaal en aspecten van samenwerking. Mensen met een hoog sociaal kapitaal zouden onder andere meer toegang hebben tot informatie, meer begrip voor het standpunt van de ander en effectiever kunnen samenwerken (Rohe 2004; Mandarona 2009; Wondolleck & Yaffee 2000). De hypothese is dat **H4= Sociaal kapitaal hangt samen met betere samenwerking**. Deze samenwerking moet gezien worden de interactieve beleidsvorming van de gemeente en de werkgroepen in de wijk. In dit onderzoek zijn twee kenmerken van samenwerking bekeken; 1) het kunnen inschatten van de 'participatietrede' en 2) de procestevredenheid. De verwachting was dat actoren met een hoog sociaal kapitaal beter de mate van samenwerking kunnen inschatten. Deze relatie bleek na toetsing niet significant aanwezig. Wel werd deze correlatie gevonden met participatie; naar mate men meer participeert kan men beter de participatietrede van de samenwerking inschatten. Ook een verband tussen sociaal kapitaal en procestevredenheid bleef uit. De hypothese dat sociaal kapitaal zorgt voor betere samenwerking kan dus op grond van deze bevindingen niet aangenomen worden.

De laatste getoetste hypothese is **H1= Een hoge mate van participatie en betere samenwerking leiden tot een groter draagvlak**. Van deze synthese tussen participatie en interactieve beleidsvorming (samenwerking) is de verwachting dat het draagvlak voor het interactief gevormde beleid groter is voor mensen die hoger op participatie en 'samenwerking' scoren. Na toetsing blijkt dat zowel participatie als het kunnen inschatten van de participatieladder niet statistisch significant samenhangen met de tevredenheid. Dit geldt echter wel voor procestevredenheid; naar mate men meer tevreden is over het proces, is men ook meer tevreden over de uitkomst van dat proces (het beleid). Wel moet nog gezegd worden dat participatie wel samenhangt met een beter beeld over de gemeente als samenwerkingspartner als ook met het cijfer dat de bewoners geven voor het wonen in de wijk. De hypothese zoals geformuleerd kan dus slechts ten dele aangenomen worden: voor het aspect van procestevredenheid is de verwachting gegrond, voor de relatie met participatie niet.

Concluderend moet gezegd worden dat het verwachte model slechts ten dele bevestigd kan worden. De relatie tussen *empowerment* als veroorzaker van een toename van sociaal kapitaal lijkt gegrond, net als de verwachting dat meer sociaal kapitaal met een hogere participatie

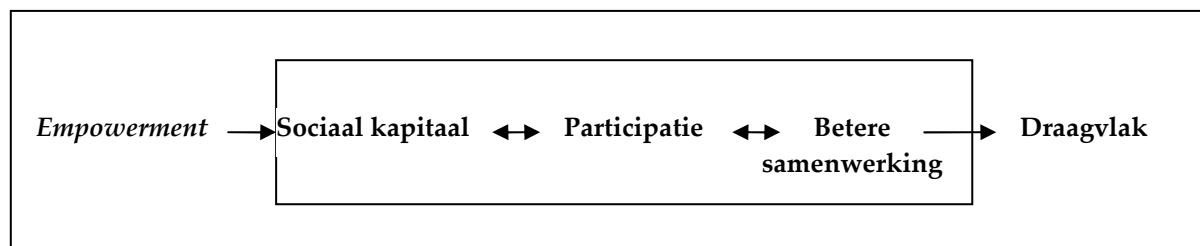
zou samenhangen. Daarentegen is er geen bewijs gevonden dat sociaal kapitaal *an sich* voor een betere samenwerking zou zorgen, of participatie voor een hoger draagvlak. Wel is aangetoond dat een hogere tevredenheid over het procesverloop van de samenwerking tot een hoger draagvlak van de uitkomst van interactieve beleidsvorming leidt.

Om terug te komen op de centrale vraag betekent dit dat de mate van succes van de samenwerking mede verklaard kan worden door het *empowerment*-beleid. Dit beleid heeft bewoners een verantwoordelijkheid gegeven met betrekking tot het inrichten van hun wijk en heeft daarmee de vorming van sociaal kapitaal weten te veroorzaken. Het goede procesverloop blijkt te correleren met sociaal kapitaal en veroorzaakt op haar beurt weer een hogere tevredenheid omtrent de uitkomsten. In een aangepast model (zie discussie) zijn deze bevindingen verwerkt. De mate van succes van bewonersparticipatie is dus mede te verklaren uit mechanismen die sociaal kapitaal stimuleren en de procestevredenheid die men ervaart. In het aangepaste model is dit overzichtelijk gemaakt.

6. Discussie

Nieuw model

Uit de bevindingen in dit stuk kan een nieuw model opgesteld worden, dat zou volgen uit de bevindingen in dit stuk. De significante verbanden zoals die getoetst zijn, zijn op de volgende wijze te relateren.

Omdat dit nieuwe model niet los getoetst is, is dit slechts een aanzet voor toekomstig onderzoek. In dit nieuwe model blijft *empowerment* gericht op sociaal kapitaal. Sociaal kapitaal hangt vervolgens alleen samen met participatie; mensen met een hoger sociaal kapitaal participeren meer. Participatie hangt vervolgens weer samen met een betere samenwerking en deze betere samenwerking veroorzaakt draagvlak. De constatering dat participatie (altijd) samenhangt met kenmerken van een goede samenwerking is echter zeer onwaarschijnlijk. Binnen deze bevindingen is de rol van sociaal kapitaal en de specifieke context van de case-study waarschijnlijk van belang. In toekomstig onderzoek is een Multivariate analyse dus zeer aan te bevelen.

Methodologie

Er zijn bij dit onderzoek een aantal methodologische kanttekeningen te maken.

Ten eerste is verder onderzoek nodig. Met name een longitudinaal onderzoek dat aan de hand van meerdere meetmomenten de causale relaties zou toetsen is waardevol. De oorzakelijke verbanden zoals ze in dit stuk gepresenteert zijn, zijn een combinatie van ervaringen in het veld en kwantitatieve analyses. De generaliseerbaarheid van deze case-study is daarmee ook gering. Het is onduidelijk in hoeverre resultaten uit dit onderzoek voor een grotere groep kunnen gelden; het is niet vergeleken met een andere groep. Dit is echter ook niet het doel geweest.

Ten tweede is dit onderzoek gedaan zonder controlegroep. Een vergelijken met een andere wijk zal de bevindingen sterker maken. Het vinden van een goede controlegroep is echter moeilijk; de pionierspositie van de wijk laat zich niet, met slechts variatie op één variabele, vergelijken. Toekomstig onderzoek moet deze noot meenemen.

Ten derde is de respons van de enquête van dit stuk toch nog aan de lage kant. Van de 225 woningen in de wijk is in totaal van 59 wonen bruikbare data voortgekomen (uitgaande dat elke woning door de enquête bereikt is, is de respons 27%). Ook een selectie-effect is mogelijk: voor het doorsturen van de enquête is gebruikgemaakt van een 15 sleutelpersonen die het verzoek voor het invullen van de elektronische enquête doorstuurden. De onderlinge relaties tussen contactpersoon, achterban en de mogelijk selectie die hierdoor optreedt is niet volledig helder.

Ten vierde zou een multi-variate analyse waarin van variabelen afzonderlijk en in relatie tot elkaar bekeken wordt in welke mate deze de afhankelijke variabele beïnvloeden, mooi zijn. Binnen dit leeronderzoek is een multi-variate analyse niet uitgevoerd: een grootschaliger onderzoek met een hoger aantal respondenten kan deze toets wel uitvoeren, hetgeen de verbanden beduidend helderder zou make.

Als laatste geldt ook voor de (14) semi-gestructureerde interviews dat de bevindingen uit de gesprekken niet voor de gehele onderzoekspopulatie hoeven te gelden.

7. Beleidsaanbevelingen

De beleidsaanbevelingen die hier gedaan worden zijn de beknopte punten die volgen uit deze thesis. De rest van de aanbevelingen omtrent de samenwerking tussen gemeente Culemborg en de wijk/de BEL staan in uitgebreide uitgeschreven vorm in Bijlage I.

- De mandelige tuinen in de wijk zijn een uitstekend middel om mensen bij elkaar te brengen. Een aantal kenmerken van de concrete uitvoering lijken hier bijzonder belangrijk. Ten eerste lijkt het betalen van professionele begeleiding en de inrichting uit de opbrengsten van de grondprijs een geschikt aanpak om nieuwe bewoners op een prettige manier samen hun tuin te laten realiseren. Extra uitgaven voor een gezamenlijke tuin in een dure periode (eigen huis inrichten) kan namelijk tot onenigheid leiden. Ten tweede lijkt het uitgeven van bestaand groen essentieel anders dan nieuwe bewoners een geheel *eigen* stuk te laten inrichten. Het uitgeven van bestaand groen als mandelig gebied heeft dus niet perse hetzelfde positieve gevolg.
- Sociaal kapitaal heeft, naast een toename in participatie, ook het gevolg dat door sociale cohesie in een wijk ook sociale controle ontstaat. Een hoge mate van sociale controle betekent ook minder criminaliteit. Daarnaast blijkt sociaal kapitaal ook samen te hangen met het cijfer dat bewoners de het wonen wijk geven. Sturing op de ontwikkeling van sociaal kapitaal kan dus zeker van meerwaarde zijn.
- Onduidelijkheid over de rol die werkgroepen hebben in een samenwerking blijkt samen te hangen met een ontevredenheid over die samenwerking. Voor BEL en gemeente is het dus van belang om niet alleen naar participanten van interactieve beleidsvorming, maar ook naar de rest van de wijk, de participatietrede aan te geven.
- Sturen op procestevredenheid is in het algemeen belangrijk en lijkt deels meer tevredenheid te voorspellen. Mensen die meer tevreden zijn over de wijze waarop men samenwerkt zijn meer tevreden over het uiteindelijke besluit. Het is te verwachten dat dit effect groter is in minder controversiële zaken. Bij zaken die sterk tegen de heersende opvattingen ingaan (zoals het parkeervraagstuk) is het zelfs met een hogere procestevredenheid 'niet meer te redden'.

8. Literatuurlijst

- Abelson, J., Forest, P., Eyles, J., Smith, P., Martin, E. & Gauvin, F. (2003). 'Deliberations about deliberative methods: issues in the design and evaluation of public participation processes'. *Social Science and Medicine*, 57, 239-251.
- Adler, P., & Seok-Woo K.. (2002). 'Social Capital: Prospects For a New Concept.' *Academy of Management. The Academy of Management Review* 27: 17-40.
- Beierle, R. (1999). 'Using social goals to evaluate public participation in environmental decisions'. *Policy Studies Review*, Fall/ Winter 1999 16: 3/4
- Boedeltje M. (2009) *Draagvlak van interactief bestuur: feit of fictie?* Ipskamp Drukkers BV, Enschede.
- Bourdieu, P. (1986). 'The Forms of Capital.' Pp. 241-58 in *Handbook of theory and research for the sociology of education*, ed. John G Richardson. New York: Greenwood Press.
- Burt, R. (1997). 'The Contingent Value of Social Capital.' *Administrative Science Quarterly* 42: 339-65.
- Castle, (1998). 'A conceptual framework for the study of rural places'. In *American Journal of Agricultural Economics*, (August 1998, 80;3) pp. 621-631.
- Chen et al. (2009) "Personal social capital scale: an instrument for health and behavioural research" *Health Education Research* 24: 2, pp. 306-317
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dekker, K., Völker B., Lelieveldt H. & Torenvlied R. (2010). 'Civic engagement in urban neighborhoods: Does the network of civic organizations influence participation in neighborhood governance?' *Journal of Urban Affairs* 32(5), 609-632.
- Edelenbos, J. (2000), *Proces in Vorm. Procesbegeleiding van interactieve beleidsvorming over lokale ruimtelijke projecten*, Lemma, Utrecht.
- Edelenbos, J. Teisman R., Reudink M.. (2003), "De 'LAT-relatie' tussen interactief beleid en besluitvorming" *Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster*. Den Haag
- Edelenbos, J. Domingo, A. Klok, P. Tatenhoven van, P. (2006). *Burgers als beleidsadviseurs*. Instituut voor Publiek en Politiek; Amsterdam
- Gesthuizen, M., Scheepers, P., Tolsma, J. & Van der Meer, T. (2008). 'De invloed van lands-, gemeente- en buurtkenmerken op sociaal kapitaal: Putnam's hypothese getest in Europa en Nederland'. In: *Sociale samenhang in de wijk: NSV actualiteitencollege 2008*, p. 30-39. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Nederlandse Sociologische Vereniging.
- Granovetter, M. (1973). 'The strength of weak ties.' *American Journal of Sociology* 78: 1350-80
- Hagan J., MacMillan R, Wheaton B. (1996). 'New kid in town: social capital and the life course effects of family migration in children'. *American Sociological Review*. 61:368-85
- Hogan, D., & Owen D. (2000). 'Social capital, active citizenship and political equality in Australia.' (p. 74 – 104) in *Social capital and public policy in Australia*, (ed. Ian Winter). Melbourne: National Library of Australia.
- Hjöllund, L. & Svendsen, G. (2000) 'Social Capital: A Standard Method of Measurement', *Aarhus University Working Paper Series* 9.
- Innes, J. & Booher. D. (1999). 'Consensus building and complex adaptive systems. A framework for evaluating collaborative planning.' *Journal of American Planning Association*. 65(4):412–423.

- Innes, J., Gruber J., Neuman M., & Thompson R. (1994). 'Coordinating growth and environmental management through consensus building.' Berkeley: University of California, Berkeley, California Policy Seminar.
- Kaasa A. & Parts E. (2008). 'Individual level determinants of social capital in Europe: Differences between country groups.' *Acta Sociologica* 51 (145)
- Lindenberg, S. (2004). 'James Coleman'. (pp.111-115) in G. Ritzer (ed.) *Encyclopedia of Social Theory Vol.1*, Thousand Oaks: Sage
- Loury, Glenn. 1977. 'A Dynamic Theory of Radical Income Differences.' in *Women, Minorities, and Employment Discrimination*, ed. A. LeMund. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Luhmann, N. (1975). *Legitimation durch Verfahren*. Tweede druk, eerste druk 1969. Darmstadt und Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag GmbH.
- Mandarano, L. (2009). 'Social network analysis of social capital in collaborative planning'. *Society and Natural Resources*, 22, 245–260.
- Michels, A. (2006) 'Citizen participation and democracy in the Netherlands', *Democratization* 13(2): 323–339.
- Mostert, E. (2003). 'The challenge of public participation'. *Water Policy*, 5, 179-197.
- Narayan, D., Cassidy, M. (2001). 'A dimensional approach to measuring social capital: development and validation of a social capital inventory.' *Current Sociology* 49: 59-102.
- Nienhuis, Van Dijk, De Roo (2011) 'Let's collaborate! But who's really collaborating? Individual interests as a leitmotiv for urban renewal; and regeneration strategies'. *Planning Theory & Practice*, Vol. 12, No. 1, 95–109
- Oh, H., Kilduff M., & Brass D.. (1999). 'Communal social capital, linking social capital, and economic outcomes.' in *Paper presented at the annual meeting of the Academy of Management*. Chicago.
- Onyx, J., & Bullen P.. (2000). 'Sources of social capital.' (p. 105 – 135) in *Social capital and public policy in Australia*, ed. Ian Winter. Melbourne: National Library of Australia.
- Paxton, P., (1999). 'Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment.' *The American Journal of Sociology* 105: 88.
- Pröpper, I. Steenbeek, D. 1999. *De aanpak van interactief beleid: elke situatie is anders*. Bussum: uitgeverij Coutinho.
- Portes, Alejandro. (1998). 'Social capital: its origins and applications in modern sociology.' *Annual Review of Sociology* 24: 1-25.
- Putnam, R. (1993). "The prosperous community: Social capital and public life." *The American Prospect* 4.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone : the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R., Leonardi r., & Nanetti R., (1993). *Making democracy work : civic traditions in modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Robison, L., Schmid A., & Siles., (2002). 'Is social capital really capital?' *Review of Social Economy* 60: 1-24.
- Rohe, W. (2004). 'Building Social capital through community development'. *Journal of American Planning Association*. 70 (Spring/2):158–164.

Rydin, Y. & Pennington, M. (2000). 'Public participation and local environmental planning: the collective action problem and the potential of social capital.' *Local Environment*, 5, 153-169.

RIVM (2008). 'Burgerparticipatie in beleidsvorming – Resultaten van een verkennend literatuuronderzoek'. *RIVM Briefrapport* 830950003/2008

Schumpeter, J. (1976). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper & Row.

Szreter S., Woolcock M. (2002). 'Health by association? Social capital, social theory and the political economy of public health' *International Journal of Epidemiology* 33:650–67.

Tolsma, J., Van der Meer T. & Gesthuizen, M. (2009). 'The impact of neighbourhood and municipality characteristics on social cohesion in the Netherlands', *Acta Politica* (44), p. 286-313

Turnhout, E. & Leroy, P. (2004). 'Participeren in onzekerheid. Literatuuronderzoek naar het inzetten van participatie in wetenschappelijke beleidsadvisering'. *Bilthoven: RIVM*. RIVM rapport 550002008/2004.

Völker, B., Flap H., & Lindenberg S. (2007). 'When are neighborhoods communities? Community in Dutch neighborhoods.' *European Sociological Review* 23 (1): 99–114.

Wondolleck, J. & Yaffee S. (2000). *Making collaboration work. Lessons from innovation in natural resource management*. Washington, DC: Island Press.

Bijlage I - Uitgebreide Beleidsaanbevelingen

1. Bestuurlijke continuïteit

Bestuurlijke continuïteit is voor een structurele samenwerking belangrijk. Dit geldt niet alleen voor de kant van de gemeente maar ook van de kant van de werkgroepen en de BEL.

Van de gemeentelijke kant is dit een vaststaande termijn; per vier jaar komt er (vaak maar niet altijd) een nieuwe verantwoordelijke wethouder. In de interviews kwam naar voren dat bij een politieke wisseling van de wacht men nogal eens 'van voor af aan' de meerwaarde van de verworven samenwerkingsstructuur moet bewijzen. Ten dele is dit een legitiem recht van een nieuwe gekozen bestuurder, maar ten dele kan deze herhaling van zetten veel tijd en moeite kosten. Het **vastleggen van de procedurele gang** van zake omtrent de samenwerking met de BEL/afzonderlijke werkgroepen of het opstellen van een **gedetailleerde intentieverklaring** zou daar een oplossing voor kunnen zijn.

De wijk is inmiddels organisatorisch ook dusdanig ontwikkeld dat men vanuit de gemeente bij verschillende beleidsthema's de betrokken werkgroep direct kan benaderen. Voor de professionaliteit van de samenwerking is het belangrijk dat de gemeente enerzijds ervan uit kan gaan dat men (1) samenwerkt met een werkgroep die representatief is voor de wijk (zie hiervoor onderstaande punt) maar ook (2) dat de werkgroep van vandaag niet morgen vervangen wordt door een werkgroep met een andere opvatting. Een zekere continuïteit met de afspraken uit het verleden is voor een nieuwe werkgroep, in het kader van een professionele samenwerking, dan ook belangrijk. Anders worden 'werkgroepen' al gauw 'werkgroepjes'. In dit streven zou **de BEL**, vanwege haar centrale positie, uitstekend een **coördinerende rol** in kunnen nemen.

2. Kennis in de wijk

De wijk wordt gekenmerkt door een gemiddeld zeer hoog opleidingsniveau. Er is veel expertise, zeker als het gaat om de ecologische uitgangspunten van de wijk. Binnen het kader van interactieve beleidsvorming zijn de onderwerpen soms nogal technisch. Als de achtergrond ('human capital') van wijkbewoners aansluit bij het onderwerp kan dit de samenwerking versoepelen. Een duidelijk voorbeeld hiervan is 'Droge Voeten' casus waarin vrijwillig systematisch metingen van waterstanden in de kruipruimten geleid hebben tot het uitwerken van een verklaringmodel en het formuleren van oplossingen. Voor de BEL is het een meerwaarde om deze kennis in kaart te brengen om zo de meerwaarde van bewonersparticipatie te illustreren. Zij kan de expertise in de wijk te beschikking stellen van de gemeente om de professionaliteit van de samenwerking naar een hoger niveau te tillen.

Als de onderwerpen bewoners echter te technisch worden is het moeilijk om interactief beleid te ontwikkelen. Bij betrokkenheid in een vroeg stadium moeten namelijk alternatieven gezocht worden die reëel zijn en waartussen een keuze gemaakt kan worden. In de interviews kwam (van de kant van de bewoners) naar voren dat de technische kenmerken van sommige vormen van beleid (bijvoorbeeld verkeersbeleid) voor wijkbewoners te vakspecifiek zijn om over alternatieven mee te praten. Dit zorgt voor frustratie en teleurstelling. Om dit op te lossen zijn er twee opties; **1)** de deskundige van de gemeente

moet kundig genoeg zijn om met bewoners mee te denken over een creatieve maar reële optie die in lijn is met de principes van de wijk óf de bewoners kunnen overtuigen waarom zo'n alternatief niet mogelijk is. Of 2) de wijk kan, via een gezamenlijke contributie, een buffer aanmaken om een professionele onafhankelijke partij in te huren als zij van mening is dat de gegeven alternatieven niet ver genoeg gaan. De vertrouwensrelatie tussen ambtenaar en betrokken bewoners is hierin essentieel; als bewoners de oprechtheid van de gemeentelijke alternatieven in twijfel trekken beschadigt dit de relatie en als de betrokken ambtenaar de inbreng van de ander partij niet waardeert gebeurt hetzelfde. Het respect moet van beide kanten komen; bewoners moeten de kundigheid van de betrokken ambtenaar kunnen waarderen en de ambtenaar moet de vrijwillige opoffering van tijd en inzet van de bewoner op prijs stellen.

3. Helderheid over de beleidsruimte

Bewonersparticipatie is een doel op zich waarvan het wenselijk is om dit zo veel mogelijk toe te passen. Het moet echter geen formaliteit worden. In contexten waarin de speelruimte van beleidsalternatieven klein is, is het juist belangrijk dat dit in een vroeg stadium expliciet gemaakt wordt. Deze duidelijkheid aan de voorkant is belangrijk. Bewoners hebben helder aangegeven dat zij liever vooraf willen horen wat de beleidsruimte is en welke mate van inspraak daarbij hoort, dan op een later moment daar zelf achter te komen. Dit probleem heeft niet gedurende mijn stageperiode gespeeld, maar kwam wel als een issue uit het verleden naar boven en is daarom goed om nogmaals hier te noemen.

4. Helderheid over de mate van participatie

Net als de onduidelijkheid over de beleidsruimte van een samenwerking is ook de mate van inspraak – waar op de participatieladder zit de samenwerking – belangrijk. Dit vertoont in de praktijk een zekere samenhang met de beleidsruimte; als er veel rek in de mogelijkheden zitten, is een hogere mate van inspraak mogelijk. Bewoners hebben aangegeven liever van te voren te horen wat hun invloed op het te vormen beleid kan zijn dan achteraf.

5. Representativiteit van de werkgroepen

In de huidige organisatiestructuur in de wijk worden werkgroepen door enkelen individuen opgericht die tezamen een probleem aan willen pakken. De werkgroepen vertegenwoordigen in die zin een bepaald belang dat echter niet het belang hoeft te zijn van een meerderheid van de wijkbewoners. Het kan daardoor voor de gemeente onduidelijk worden in welke mate en voor wie het gesignaleerde probleem een probleem is. In een gesprek met Gerwin Verschuur kwam naar voren dat eerste ideeën ontstaan zijn om te garanderen dat de werkgroepen opereren vanuit een draagvlak in de wijk. Dit maakt de positie van de werkgroep naar de gemeente toe voor haarzelf sterker en voor de gemeente duidelijker. In de nieuwe opzet zou een wijkraad opgericht worden waarin vertegenwoordigers van de hoven namens hun hof de standpunten van een bepaalde werkgroep beoordelen. Vanuit een meerderheidsregel (absolute meerderheid of gespecificeerde meerderheid) is dan met alle vertegenwoordigers van de hoven en de BEL mogelijk om een werkgroep (formeel) draagvlak mee te geven. Het directe nadeel van deze structuur is dat het open en uitnodigende karakter om je te organiseren in een werkgroep kan verdwijnen en men een extra bureaucratische barrière ervaart. Wellicht is een dergelijke bijeenkomst alleen noodzakelijk bij issues waarover er verdeeldheid is in de wijk.

6. Maak onzekerheden expliciet

Beleid is omgeven met onzekerheden. Interactieve beleidsvorming is dat dus ook. De onzekerheden die men zelf ervaart kan het beste gedeeld worden met de samenwerkingspartners. Als er bijvoorbeeld onzekerheid in de houdbaarheid van een afspraak ontstaat is het beste deze onzekerheid in een vroeg stadium aan te geven. Idealiter wordt met deze onzekerheden ook direct afgesproken wie de verantwoordelijkheden draagt. Een voorbeeld hiervan is het gezamenlijk opgestelde bestemmingsplan voor de wijk Lanxmeer. Na een samenwerking tussen diverse werkgroepen en de gemeente ligt er een bestemmingsplan waar, mede door de vroege inspraak en het begrip voor het uiteindelijke product, geen formeel bezwaar tegen aangetekend is. Voor bewoners is het wrang als dan een klein half jaar een wijziging van ditzelfde plan op tafel komt. Met nieuwe inzichten achteraf bleek de wijziging noodzakelijk, maar het vormt wel een smet op het product uit het verleden. Waar mogelijk lijkt het mij dus waardevol om ook naar participanten niet alleen aan te geven waar de onzekerheden naar de toekomst toe zitten, maar ook in welke gevallen het gezamenlijk gevormde product overeind blijft staan en wanneer niet. Dat maakt de status van de afspraken voor beide partijen helder.

Bijlage II – Topiclijst

De topiclijst waarmee gesprekken met beleidsmakers en leden van de wijkwerkgroepen gehouden zijn staat hieronder. Per gesprek is een andere voorbereiding nodig en kunnen er van het onderwerp afhankelijke variaties zijn toegepast. Onderstaande is echter het een algemene model en geeft de topics (dus niet de vragen) van de interviews weer.

Voorstellen

Uitleggen studie

Uitleggen doel onderzoek

Aangegeven doel gesprekken

Werkgroep X *(vooral bedoeld voor leden werkgroep)*

- Wanneer opgericht
- Bij wie lag initiatief
- Waarom een werkgroep
- Relatie met andere werkgroepen
- Hoeveel leden
- Eigenrol binnen werkgroep

Probleem Y

- Geschiedenis van het probleem
- Beschrijving van het probleem
- Omvang
- Oplossing
- Rol van gemeente in oorzaak/oplossing

Samenwerking Z

- Wanneer en waarom contact gemeente/werkgroep
- Soort contact (formeel informeel)
- Persoonlijk aanspreekpunt
- Rol van de gemeente
- Rol andere partijen
- Genomen maatregelen
- Betere/slechtere aspecten samenwerking
- Toekomst

Aanbevelingen voor de toekomst?

Bijlage III – Enquête onder bewoners

Vanwege problemen met het overbrengen van de lay-out van de elektronische enquête naar het tekstverwerkingsprogramma is gekozen om deze los achter deze bijlage te zetten. Naar de paginanummering aan de onderkant moet niet gekeken worden: de volgorde zoals in deze scriptie is de volgorde waarin respondenten de vragen te zien krijgen.